

Het dier heeft een mens getekend

Bert Schierbeek

bron

Bert Schierbeek, *Het dier heeft een mens getekend*. Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam 1963 (2de druk)

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/schi003dier01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

Voor Margreetje

[Het dier heeft een mens getekend]

want een nachtschade lig ik in de ruisende schelp
een leeg dier ademend op aarde
treed ik met de wind in de wereld en zie
de secretarisvogel van mijn handen tekent een vuurvlieg
want wat is de honger dan het einde van een eenzame
stem
o spreek
spreek opnieuw als een eindeloze regen
spreek mij de waringin en leg mij de grasmad uit
een landjuweel voor de dansende voet van de mens
dat deeldier juichend van dorst
met een zingende koning in de keel van zijn adem
de adem gaat de mens in en uit
en blaast door de handen het werk
en bolt in zijn longen het woord
het eenzame teken van zijn kneedbare adem

maar alles zei zij is verdicht en verduisterd en de muziek niet meer de muziek die ik hoorde want de mens staat in overtreding alleen en het woord dat ik spreek is niet het woord dat mij sprak in het oor het ligt vals naast de grondtoon want de adem verandert op de drempel der lippen en is het schreeuwende kind ter wereld gebracht een ander en de klank is niet meer dezelfde die het oor hoorde voor het woord tot een teken werd... maar wat zei zij zou de honger anders zijn dan het einde van een eenzame stem

zo gaat de mens over de aarde en spreekt het nawoord
en is vol vertrouwen en
zegt toromirohout
zegt archipel
zegt de vader ik ga sterven
zegt het kind vader en ziet een steen
zegt de moeder een kus op de mond van het kind
zeggen zij niets en hebben geen woorden
zegt het hart ik klop maar kom niet over mijn lippen
en zeggen de lippen de adem uit en zijn vol vertrouwen
dit is onze hoge huid in het woord hooischrik en lig ik
aan de boze geest van de vloed en vul mijn handen met
water en smEEK
spreek opnieuw
zeggen zij steunweefsel
zeg ik mijn aarzelende hand
zeggen zij trilhaar
zeg ik mijn voet op de aarde

bouw ik met mijn handen vol water een doorzichtige
ladder
zetten zij de beweging in de ladder op en af
ben ik hun wandelende tak in de blindgang der adem
tekent de vuurvlIEg nirwaantaal achter de horizon

dan wil er een man naar binnen over zijn eigen
komgrond
zijn hoofd rood van schaamhout
o mag ik
zijn ogen de peildoos o durf ik

in zijn handen de weerstand zich zelf
zijn mond legt hij open tussen zijn lippen en vraagt
lach ik?
denkt hij sta ik alleen
is de kamer vol mensen
ik licht de deur uit zijn hengsels
zegt iemand hij is verlegen
schroef ik mijn hoofd af
is de roos in mijn knoopsgat rood
zegt iemand ik verbouw stenen in mijn lichaam
zeg ik als ik buig val ik voorover
zeggen zij wij tellen allemaal tot tien
fluistert een vrouw hij heeft zich pijn gedaan
denk ik zij tellen tot tien vanwege tien vingers
zegt de vrouw kom binnen het is hier feest
kom ik binnen
is er niemand

De vrouw zegt zie ik heb een heel oud huis heel ver weg en ben zelf heel oud en het land ligt er heel oud omheen en is wit en onbewogen en alleen door geluid aangeraakt en gerimpeld in het blad van de herfst is de eenzame vogel die zingt zeer zuiver zodat ik zeg zie ik kniel voor je neer en geef raad zet zoals ik voor het raam dat altijd open staat een emmer omgekeerd zoals ik en spring via de emmer naar binnen en vermijd zoals ik de deur die open staat ik verander nooit iets in dat huis van mij omdat er iets in dit leven eeuwig zal zijn onsterfelijk niet te veranderen zoals ik

*zwijgt zij
wat moet ik zeggen
een gewone lintworm ik?
gast van mens en varken?
een trompetdier?
ik
met een vangmasker?
radeloze rouwmantel om?
ik
met de jaarringen boven mijn ogen
en adem van angst ik
o wil mij vrijleggen van het omringende bindweefsel
of eerst gezegd beter gedaan?
o ik
is mijn honger het einde van mijn eenzame stem
en ik uw ademtocht
en zo*

*onder de vleugels van mijn ogen
mijn hemel vol stormen
zit ik op de helm
en deelt mij de adem uit*

*zo van de ene gang in de andere
en ik hoor haar
mijn hemellagune die zingt:*

*zo
maak mij balans
een zachte secure
van bijna zwijgen zoals bomen*

*zo stil
zwijgen in de wortels
bewegen in het blad en niets dan ritselen
zacht
en zo
zal de gulden horde van stralen
blaffen in de hoorn
een gebed uit
een vis die springt uit het water
en mijn oren gewoon aan de grond
gehoorzamend personeel*

*en zo
samen de ene gang in
de andere uit
op de grens van de woorden
staat eenzaam
het afwezige beeld*

*zo
doen mijn handen de schuchtere beschrijving
een trommelgang bevend
en zegt hoor het kind weigert
het wil een vreemde taal niet spreken
het verstaat de boodschap niet*

*de stemvoorn spreekt met het water
beweegt vinnen en staart
sierlijk in haar trage spiegel
en wacht zo op het breken
zo...*

*zo oleander van adem
valt de grens van het woord
en buigt zijn hoofd
een dode hoek
en ga ik scheep op de
gerimpelde treurlijn
met een bewapende achterkant sta ik
in de voorruimten waar de
papegaaien praten
hoor*

*o roodbruin ben ik geboren
en volgt het schrift van de zwaarddrager
een maagd van magie
ben ik de watervorm voor eenvoudige zwemmers
en stel de vlagsteen op
een herkenning!
en meet met de hoek van mijn ogen
de dorst van heilige vogels
op de vangplaats sluip ik rond
o roodbruin
een zuil van geluid is
de keel van mijn buik
maagd van gesneden schaduw
zwart*

*ik zeg; paaipunt
 hoor ik, ik duik neer
 en zie
 de omtrek wordt anders gemeten
 o roodbruin ben ik
 ik gooi kokende olie in het oor van een ezel
 onmiddellijk zingt zij de schim van een vogel
 een ruisende klaagzang*

*wie heeft mijn koning gedood
 en waar zal hij opstaan
 dat ik loop in eigen beweging
 vreemd aan de voet die mij gaat
 wie
 dat de adem mijn maagd mij berijdt
 en in mijn oor met haar koning spreekt
 zodat ik ja zeg, mij buig en stekels eet*

dat is zegt de vrouw dat de wereld zo gemaakt is met de mensen er op dat zij de vogel doden, die zij aanbidden en zij blijft in hun lichaam zingende op een geheime plaats die zij zich herinnert zeggen de mensen:

*zeggen zij, wij hebben zijn ziel verstopt
 wij hebben een ziel nu, zeggen zij
 een dier met een mond van eenzelvigheid*

een huiverende plaats, zegt de vrouw, waar ik ritselend sterven zal want het is ook zo, dat ik eens rondging, ongekwetst met een mooi zingende tong en mijn ziel ademde in het oor van een eenzame ezel en ik tussen de mensen was en mijn nachten verontrust werden, zodat ik opstond met een stok in mijn hand en ranselde op mijn omgeving en schreeuwde ik ben uw klokdier en hoor mijn geluid en men mij de tong uitrukte en die verdeelde over de velen tot ik overschreeuwd werd door het eigen geluid en nu lig in de blindheid van mijn eigen gebaren en op de adem van het eigen woord en hoor het lied van de ezel en zijn gemis

zij zwijgt
smelt nu de hemel uit tederheid open?
lezen wij een verhoorschift?
zorgt er een koning voor regen?

de beelden van bijgeloof gaan te water
in kemelshaar is het vuurtuig gestoken
geen schaamte meer hoor ik
zegt het kind
niet tot de nek in het zand
het is wolfsklauw zegt de meester
en smelt nu de hemel uit tederheid open

waar de stap valt zet de voet zich neer en spreken de stenen

een magnetisch veld omringt ons allen
sprekende schermplant breidt
haar kronen open
zeggen wij stralingspatroon
zegt het kind een aanvaring
zegt het ja
zegt het nooit meer

want zie het is een oud verhaal van de beer die gevangen werd en drie weken vetgemest door de mensen en warm gehouden en dagelijks toegesproken in zijn hok, totdat zij de tijd achtten gekomen en zij het dier uit zijn hok haalden en aldus toespraken:

zie wij doen je niks, we zullen je alleen maar vlug doodmaken en dan niet brullen wij hebben je warm gehouden en goed gevoed en voor je gezorgd beter dan voor onze kinderen en nu zullen we je offeren, heel snel, je voelt het niet en het is je plicht tegenover ons want wij hebben gedaan wat wij konden en kunnen nu niet meer want wij wachten op de hemel die opengaat en die jij voor ons zult ontsluiten met je ziel en dan eten wij je vlees en verkopen je huid en hangen je kop aan de muur en zijn blij en vieren feest en jij met ons en zo doe je de hemel open en brengen wij offers aan jouw kop en krijg je weer het beste en beter dan onze kinderen en zo zal ook voor jou de hemel opengaan en kom nu hier staan dan slaan wij jou met één slag je kop af en zal het je aan niets meer ontbreken...

*o dit
de sneeuw van mijn lippen
ik strek mijn handen uit
en vang
vangaan de grote tocht van adem en ondergang
en onderga
dromend mijn paard
naakt op de wind
een vuuroog*

*geplaatst in mijn gouden gondel
gaat het getij van mijn adem
onder het zilte gehoor van de maan
ik
wit in de maagd van mijn hemel*

*en ik zeg:
geef de slang een stuk brood*

*want o de geladen slede dit lichaam
de jankende honden
rouwbrood versiert onze mond
dragen de handen de steendruk der ogen
en lig ik
een roeroven mijn aangezicht op het treurende water
en beweeg mij*

*en ik zeg:
met de schaamte voorop*

*o wij
hangende onder de dieren gaan wij heen
een late redding
droeve kou omvangt nu de bomen
en met de schuivende voet nadert...
nader ik*

*en ik zeg:
stuur de levende bruid*

*want dit is de klankruimte
de dansende buik een ziel
in het oog van de maagd
en ik een lans vol legende
en stokt nu de adem?*

*ik zeg:
geef de slang een stuk brood
stuur de levende bruid
met de schaamte voorop
wachtende komt zij
en ik in de gebaren der bomen
spreek de taal der geboorte
een eiland
en ik strek mijn handen uit
en vang
vangaan met de schaamte voorop
ruim op haar rug ligt de hemel
kust de levende bruid
de sneeuw van mijn lippen*

maar zie een man trekt uit en houdt de hand van zijn enig kind hij wandelt er mee
iedere morgen op weg naar de bomen en op een dag als de zon fel aan de hemel staat
neemt hij de bijl en het kind en zegt dat hij de boom gaat omhakken die al jaren zijn
zicht vertroebelt en het kind lacht en is hem al lopende de boom in de vallende
schaduw der blikken en hij hakt het in stukken en brengt de stukken naar zijn vrouw
in de keuken en zegt de zwarte vogel werpt geen schaduw meer en hier is het hout
der verwarming

want als mijn hart roept o mijn geliefde kom dan roep ik de innerlijkheid, zegt hij
en loopt een leeg huis vol van het bloed der verwantschap

zo zei de man

en wat is mijn woning

o wij spreken uit de verstaanbare wonde
zijn samen met de daden en dieren in dit landschap
zijn vervuld
met de hand maakt de gedachte ons beeld
zo gevormd liggen wij als schapen ontroerd
roerloos ter aarde
en ademen een ring om de wereld
in een net van navels slaapt schuld over de geestgrond
de adem is overbevolkt
kogelvrije stemmen staan op uit een bevreesd hart
brede lanen van mededeelzaamheid
openen zich onder de bomen
de takken gesierd met de drup van een eeuwige regen

o wij het verwaaide blad dat eens
het eerst weer het land zal zien
in de nederzetting van de voorwereldlijke stem
een misvorm
een hoge boom waaruit wij
negen maanden ons zelf roepen
tot ons gekomen zijn wij de ander

want het is waar dat wij de stropop gemaakt hebben en stelden in de plaats van ons
zelf en hem aanbaden van kindsaf en zo het gebed niet werd verhoord en de stropop
man werd staken wij hem in brand en herrezen geroosterd uit de as der eenzaamheid
en kregen het koud

en dit is mijn woonplaats zegt de man
zeven keer kruip ik op mijn knieën mijn huis door
zeven keer was ik deuren en ramen
zeven keer sla ik met lood op oud ijzer

zeven keer staat in mijn hand de grijnzende geest
hij zegt zie de schuld draagt rood haar
wij moeten geheel overdrachtelijk leven
komedie spelen in een leeg huis
de dieren staan links en rechts en doen wat wij zeggen
ons lichaam is de prooi van vele dromen
wij eten en drinken hun stem
staan in het stof van vele geslachten
wikkel het hart warm in
want wie redt je de rede

tik ik tegen mijn schedeldak
zegt er een vrouw broedzorg
zeggen de kinderen boompje verlos
in het huis van de beer zeggen zij
stoot ik mijn hoofd

*o ademwater zijn de vrouwen
in de schemering een kuil vol schuld
rijdt op vier wielen de kar
door de echo der menigten
blauwe verwanten die ons groeten
op de keerkring
ik teken een nacht op mijn hand
met de echo*

*aan het eind van de gang staan de mannen
zij houden de merktang gereed
ieder dier krijgt zijn eigen naam
ze beginnen onmiddellijk te spreken*

*kale vogels vliegen krijsend op
de man zit alleen in de nacht
met de dieren die hij gemerkt heeft*

*o de iglo van de eskimo staat op de rug van een walvis
hij herhaalt het
o waterheer van werkelijkheid
ben ik de vloedsteen
uw zachte broeder vol sterren*

*nee
nee natuurlijk
er zijn de honden die zeggen
een pracht gans is de nacht
en helemaal zwart*

*ik zwijg
ik zalf de helling van effen water met olie
en hoor
ik leg in je bed een hagedis
een zilveren sleutel
een huisdier
en dat is de nacht*

*maar in de morgen de maan
staat een vogel van opstand en zegt:
wie weet welke afwezigheden
welk heimwee wij bewenen
tranen bitterder dan elk vergeten
de poten gekromd in mijn hart
scheurt er een vals lied uit
van het kind dat gekleed in het rood
naar de galg gaat om te sterven
de dag is een loom paard verdriet nu
het wandelt in lichtgevend hout
daarin het gesprek van oude zieke dieren
op weg naar hun hol om hun vreemdeling te zien
zij zijn net ontwaakt
in hun oren nog de tweeledigheid
van de koude witte gitaar
die de nacht onder hen verdeelde
en zij waren alleen tot een visser
hun boot ombouwde tot vrouw
nu werpen zij de netten uit*

hoor ik:

*hart mijn rode ruiervoet
aarde ben ik
uw kokende moeder
in de huig van de wind de gedachte
wit van bezaaiing*

*nadert de maagd het water
zee ben ik
uw duistere rede
schemeroven van de mond der geliefde
rechttop de aardman*

*ruig in de rug van mijn bergen
nevel ben ik
uw schuilgenade
gestold in het lentegeweld van de dingen
mijn vurige adem*

*sage mijn mens
dwaalgast ben ik
een blind paard
geelkijker op de waardgrond der vreugde
een woonoord*

*schedelboom in de ligstand
krater ben ik
een zwarte lach
dwarsbreuk in de gang der bewoners
mijn gloeiende as*

*mededogen mijn harde steen
eiland ben ik
uw redeloze moeder
schuldgebaar van de eerste geboorte
een kraaiende haan*

*holle voet van adem
aarde ben ik
uw harde geliefde
tel dubbel de rug op mijn huid
strelende vinger*

en zo zeg ik betreden de zielen van onze voorgangers het smalle gouden pad van de zonsondergang over zee naar het westen tot zij weer thuis komen in het geboorteland achter het licht van de duizend dingen die hun ogen hadden geteld en de lippen gesproken zoals de vrouwen die zien in de spiegel der zee het gelaat der geliefden binnen de kom van hun handen en heen gaan dood hout stoken tot open bloemen voor de komende man die komt uit honger en dorst uit zijn gezelschapseiland en zegt ik droomde ik was spiegelbeeld in de eindeloze zee van mij zelf en zie ik ben niet alleen

ik kom

*weet ik
wacht mij een gericht van kangoeroes
denkt zij
is hij een stalknecht van vreugde
een stier wil naar de plaats waar hij gedood wordt
zeg ik
vrouw
voorsnijbord van dolende ridders
mijn nachthuis
wacht op de blauwe maan van mijn mond
vergiftig mijn ziel
zegt zij
mijn roerkoning komt
watervinder uit woorden geboren
in de maansouderdom van het donker
met de hulpregel
ik
vanger van vonken
ik kniel in het lichaam der ruimte
in de versteende zeeëgel der wind
kerven zagen mijn huid
o hoorn van Ammon
ik wacht u
rood zand is mijn adem diefstal
van zuivere rede
wat wordt er uit woorden geboren
in de schommel mijn hemel
hondsdrif de roos van mijn buik
o het dansende rif van mijn witte wagen
zegt de man*

*vlamt uit de ziel mijn spoor
gouden regen dansende
behekst ben ik
vijfhoekig vierkant
zegt de vrouw
een nieuw land in zijn ogen
ik op de rug van de moeder
mijn gaande adem een kind
op de tong lig ik
een rode kalkoen en
schuif de schroefiong aan
sluit in de burcht
mijn raadsheer
vijfvoudige ster van het springtij
o gebrande siena
roosvenster blauw geopend
liggen de plooiën der aarde
tot bergen en dalen en
rivieren stromend mijn lichaam
val open
zegt de man
ben ik in de volksmond de sleutel
een slingerformule verborgen
in het dubbele voorhoofd
van de monoloog mijn hart
zegt de vrouw
ik schepte water in de schuilhouding
van mijn handen en zag het beeld van
de komende man een beer van geweld
brandend mijn leden o rode siena*

*tot een plaat mij betekent met
 een vogel vol voorjaar en ik
 spreek als het water met zijn
 schip in het ankersilhouet
 o moeder een cactus vol inwijding
 op masten van radar zit de vogel
 en bezingt mij mijn woonoord
 zachte beul zonder genade
 zegt de man
 nader ik nu de plaats als de stier
 het zand en de tijd waarop hij
 sterven zal tekenend een nieuw geluid
 aan de duistere bron van zijn oorsprong
 een orgel van bloed nu verbreken
 mijn kaken het verbitterde dier en
 knaagt aan de wedergeboorte de spin
 het lichaam gevangen de poten gestrekt
 de kop in de nek van o ik berijd u
 scharlaken mijn zwanevoet spreidt
 zich uit in het heilige huis
 van de aanstoot
 o zegt de vrouw
 zegt de man
 dertig maal lijdt Amfortus de dood in zijn slaap
 zegt de vrouw
 lijdt hij de hevigste pijnen als Saturnus zijn loop heeft
 beëindigd
 zeggen zij
 dat is dertig jaar
 dertig ridders zitten aan om de tafel der graal*

zegt de man straks ga ik alleen aan de oevers der rivieren en staar in de spiegels der kraters en zie hoe de mensen hun huizen bouwden aan de luwte der bergen en hoog over het water hun eerste element en weet dat ik nameloos ga en ben in de gesel van mijn visie gevangen en verrukking droefenis brengt en ik mij mijn hoofd uitleg op de schaal der verschijning en de huid van mijn armen stroop en mijn vingers worden verminkt opdat ik geraak tot de innerlijkheid en ik aangepast lig in de gesloten schelp van mijn bezoeker de vreemde gast van mij zelf die mij toespreekt hang je op met een touw gespannen onder je oksels in hoge palen bewegingloos in de ruimte en zie en heb je gedachten en laat het dubbelwijn los en beluister de waterslang zoals hij ratelt in de formule die alle verloren dingen in zich verenigt een witte vogel van schaamte die het beeld bevliegt en weerstand geeft want zo zijn wij geschapen dat onvolmaaktheid is de grond van de beweging der beelden o een bitter dier een betoverde buffel een roos van filosofie

zegt de man ga!

gaat de gast in de helft van zich zelf

zegt de man o ik mijn vreemde geliefde

zingt de vrouw
o oude koning dronken op de trappen van je paleis
lig ik in het geroosterde hoofd van de moeder
in boomverering ter neer
zingt mij de vis matamata
en de verborgenheid ben ik

uit de rode mond van de stof waait de droomwind
beschrijvende mij de bloedbank van het begin
stijgt op de geur der wedergeboorte
een rode apostel uit brandend hout
een stuk zwart licht
dat ik omhels zoals de schaduw de lijn van mijn lichaam
o ruimte gevangen
staat stil in de bossen het aanzwellend geluid
van de vogel
en de verborgenheid ben ik

o prachtige visser dronken op de beeldende broedplaats
staat de zwarte hand der vulkanen
grotwender in het water
gooien de jongens de vurige fakkel
en de verborgenheid ben ik

*in de beeldbuis vormt zich het zacht sprekend gebeente
 een mirakel van stilte in de bewerkingen van het licht
 en het rijmwoord rommelpot
 is het joeltijd is het slachttijd
 o vallei van rozen
 zonnig is de wereld geel op het voorhoofd der aarde
 de droom een giraffe
 schrijvende in het zand gebogen de hals de kostprijs
 de zachte giraffe
 en de verborgenheid ben ik*

*o deukalion houten wind over het water eiland van hoop
 werp achter je de steen van de moeder
 je aardkorst
 en zing je de grondduif
 en blijf de verborgenheid ik*

zo zong de vrouw aan het eind van het land het groeiende lied door de poort over de lijnen van licht haar lichaam temeer op het zand in de stampdans der naderende bomen en verweg de smartstem uit de schaduw der dieren die ik hoor zegt zij uit de groene ruimten der angst drie dalen vreugde om de wortel

o platgelopen steen van mijn lichaam de bloemen zijn gemakkelijk te schilderen zei hij maar de bladeren moeilijk en ik ging heen met een arm vol deuren en een zieke geestgrond maar hij riep mij terug en zei kom en ik kwam want zei hij de verborgenheid van mij ben jij en zonnig tekent de wereld geel het blad op je voorhoofd zweeg hij

op zijn tong blonk luister in zijn ogen kijkgeld
 is dit vroeg de man de maat van mijn schaduw
 zag ik daarom in de nacht toen ik begon mijn huis te bouwen een komeet zijn
 lichtende baan door de hemel trekken en werd ik aangevallen door een draak die mij
 mijn hart uitrukte
 naderde mij daarom gehurkt in de rook van haar adem de vrouw
 een geharnaste madonna gestold in haar huid van goud en sprak zij

*hier sta ik o degen deze
 ik heb de pijp gerookt van de duizend dingen
 heel het volk staat stil in mijn verdoving
 de dode jongeling is uit zijn graf gehaald
 gehurkt zoals hij was werd hij neergezet
 een gerafeld lam
 men aanbidt het
 en waar het woord valt doen de handen het werk
 een tuin van magie op het gelaat van de maan
 de schreeuw van het hart dwingt de herder
 de herder is de deur voor de schapen
 dit is de grot
 voorop de man
 slapend voorop de man die stierf
 ik heb bomen en bladeren en ben tevergeefs
 in de genade der stem ongeboren
 draadloos verloren in het web der geslachten
 slapend voorop
 o degen deze*

*een houten wind heeft mijn hart omvangen
 de huizen staan met bloemen beladen
 uit de weertafel der adem spreekt de dood mij toe
 in de bedorven mond groeit het kind
 een gerafeld lam
 o naakt ben ik
 zag ik vloeien het bloed van de haan
 over het fundament van dit huis een tuin van magie
 doolhof in het gelaat van jouw handen
 maar de haan hij sterft binnen het jaar
 mijn schaduw
 o lifste
 over de driesprong van dit verbeeldingsplan
 sluip ik sfinx van Hattusa en sta klein
 houd het vergrootglas op en hoor morfineuze muziek
 ik nader ben klein en los van de daden
 o degen deze*

is dit o madonna het weenbeen van vreugde
 de haan is geslacht en onder het fundament begraven
 de draak zegt kef dat is arbeidspauze
 en ik schaft en hoor de kinderen roepen
 zij spelen negenhoek en molenspel
 en het goud is gesmolten
 ik schaft
 het volk draagt terug in zijn graf de jongeling slapend
 een wit lam van vreugde
 een oorlam rust in zijn grot van ontwaken
 in haar vergeten geheugen rust de sfinx Hattusa

ik schaft
ik ben koningskruid
zegt zij
zo zat op een wit laken de maagd en naderde haar het
hoofd van het volk en knielde voor haar neer op het
laken en naderden haar zacht zingend van achteren
twee vrouwen en ontgordden haar lendenen en het
volk keek toe dat de maagd werd geblinddoekt en dat
het hoofd van het volk inging en uit en het bloed het
laken kleurde en de blinddoek werd weggenomen
zodat zij zag dat zij gewijd was en hoorde het gejuich
van het volk terwijl zij rond werd geleid aan de hand
der vrouwen en zij zo was opgenomen

zongen de vrouwen
een vallei van vlinders
mijn voedende plant
aan het water der bergen
voor de wind verborgen
hoog over de toppen
de rode kervel der rijzende zon

zongen de mannen
dit was het venstergesprek
in het dal van de schaduw
scherpe dauw uit de drinkdoos
effenen de handen het pad naar de echo

zegt het hoofd
aan de sneeuwgrens der woorden stolt de betekenis
gaan in de werktrein de gedachten elkaar voorbij
vinden de mensen een rijdend huis
is de gevleugelde leeuw goed verpakt
krabt de uil aan het venster
pleeg ik ruggespraak met de echo
en ben hooiwagen van trage vreugde

zingt zij
ik ostrakon
beschreven met de trek der vogels
uit vele mensen is dit dier gevormd
en wordt mijn naam genoemd
die ik ben
de mantel mijn lichaam is vriendelijk
voor hem die mijn beeld heeft gemaakt

zegt het hoofd
een mens leeft daardoor dat zijn naam wordt uitgesproken
aan het lichaam beschreven
en uiterlijk verinnerlijkt
van mond tot mond draagt men de giften haar na
en ben ik de vorst

man uit het volk ben ik gevonden in het veen van de bomen waaraan ik hing meer
 dan duizend jaar geleden ik de man van Tollund geheel gaaf rustte ik dood in de
 armen van de hemel die mij dekte en was de troon mij de moeder zo werd ik
 blootgesteld aan de adem en het oog der mensen en was ik de hoornheer een leemtafel
 mijn huid en ingewanden die men las en mijn vel een lamsvet kreunend in de schaduw
 van de daden die ik deed duizend jaar kindermoord aan mij gedaan en was mijn aarde
 mij de nacht een donker mes in de keel der geboorte en o gekleed ging ik in de
 zweetdoek der vormen die men mij deed mijn geliefden en was ik het sprekende
 beeld van de handelende mens op aarde en zag het leven het witte bloed van de
 gewonde boom zeg ik

zeg ik Hor

zeg ik Haan

zingt de vrouw

mijn heupen vol licht lig ik

klachtenscherp voor de karavaangang der kinderen

bedelbrieven mijn borsten

bouw ik de stuifhevel mijn mens

zeg ik een pestgebed zegt de man

ben ik kamerheer

zingt de vrouw
schep ik adem en stof
uit het doodskleed der verzonken steden
eeuwige vergadering ben ik
waterhuis zo doorzichtig
en draagvermogen en sta ik
drijfzand zo zeker gebogen
boven het helende doelwater
mijn spiegel mijn beeld
mijn vangarm ik en schep ik
o uit het doodskleed
 zeg ik
een horde van ademend vuur

hoorde ik zei de man dat zij gingen één voor één het smalle pad af de nauwe gang door voorop gedragen de dode koning door twee zijn beste soldaten zijn vrouw volgde zijn dienaren hovelingen soldaten zijn hond en vier muzikanten tot zij kwamen diep in de grote ronde put waar zij zich schaarden gehurkt om hun dode koning zijn vrouw het hoofd gebogen over het zijne de vier muzikanten twee aan de schouders bespeelden de harp twee aan de voeten de fluit o grote koning toegang tot het leven boorde je een gat in de dood en gaan wij fluisterend over de grens de volle maat van het glas geheven toegang tot het leven o koning stierven wij duizend doden en kust de vrouw je hoofd zoals wij kusten je voeten en drinken de beker leeg want onze gebaren zijn geteld en gewogen en wij houden rust met het gezicht op de zee die zich opent o broeders wij zijn

sterfelijk geboren de voorraadschuren staan open wij strelen het licht en zingend zijn
onze tranen de regenboog onze zuster o toegang tot leven sta open wij zijn geroepen
wij

zeggen man en vrouw wij zijn geroepen
vluchten de kinderen
schreeuwen ze rolgesteente
dempt het volk de put
hebben wij commentaar?
er was geen reden, zei de man
mijn lippen zei de vrouw
verschaald gras, zegt de meester
als ruige honden beslopen wij het strand
zoals de zee, zei de vrouw
ik draag de duivenklok, zegt de man
drie koerende mantras
er was geen reden, zei de man
één gerucht is ons lichaam, zegt de vrouw
kniel ik neer
hoor ik het lied van twee weemoedige mannen
zij zingen

*de kinderen verbranden de beeltenis
 moeder modder roepen zij
 en fluisteren in de weerdruk der woorden
 voor 't blote brood rennen
 dieventaal op de voorhand geschreven
 en drinken wolfsmelk
 dragen de maan en de dagtekens om
 zitten schoon aan de weg van zeven dagen
 en wij niet want wij weten
 tevergeefs o honden van Jama
 schreeuwen zij en tekenen
 een vogel en een vis
 in de verdubbeling van hun schubgevoel*

er is geen reden, zegt de man
zei de vrouw:

een gat in het licht schreeuwen zei de vrouw en de zee op een driehoek zetten maar
 als je zo'n groot dier dood aan het strand ziet liggen stroomt je ruggemerg terug naar
 het eerste begin van wachten je droeg een hoed met veren een veronica was je trots
 en vurige vogels je voeten en drinken deed je nog niet nu zeggen ze dat drinken en
 veren op je hoed hetzelfde zijn ze brengen je onmiddellijk in contact met het geluk
 dat dode dier als ik het zie liggen zo tegen de blauwe bewegende zee zo ontwaakte
 ik ook wel eens uit de hitte van mijn lijf in de hand van sluimerende blauwe bergen
 verbrand was ik een zwarte droom in de lente en ik kende de negers nog niet maar
 rook het land de bergen waren snuivende dieren massief en onbewogen in hun

eigen nevel zij waren niet dood als dit dier daar aan zee en straks komen de jakhalzen die hebben altijd een boodschap met het geluid van schuurpapier in het sluipende zand van de woestijnen het eind van het land en ik lees gedachteloos als ze komen voor vijftig cent heb je er een zaagje aan o toen ik hier lag nog een blanke windveer dronk ik ook wel met die jongen zo blond en zacht was hij en ik ook nog een kind ik van awa owu en wie en de geur van zilverpoets maar voor je het weet heb je een broodkaart o als ik kwam was ik een trein vol wuivende mensen en praatte tegen het zand en nooit alleen maar in een dood dier zoals nu kan niemand wonen en je vraagt je af hoe het zo komt en zo gauw en die jongens maar kussen soms beet ik in het zand soms ook leek mijn lijf wel een koelcel alles wat er aan gebeurde bevroor en trok over zee een zware nevel en geloofde ik dat ik daar wel in zou willen wonen en mij uitrengen over de mensen die dorre koppen die je zoveel ziet maar het is allemaal verwarring de geschiedenis hoorde ik laatst herleeft aan de hand van beenderen en huishoudelijke artikelen maar o soms stond ik in brand een vogel van vuur op de horizon en luisterden alle mensen als ik zong en ik liep over het water in een wortel van woorden en wat ik las in die tijd sliep ik vast in mijn hoofd maar nou komen ze allemaal aanlopen om het dier weg te slepen voorop een blonde kerel een jongen nog groot in zijn handen nou loopt ie recht hij zal het even doen het dier halen en zeggen hoe 't moet zo kwam hij mij halen een dier ik maar nog niet dood zo loopt hij er nu

heen grote handen die het dier zullen aanpakken een dood dier en hij was zo zacht zijn naam ben ik vergeten en zei zo zien de wonderen er uit en ik wachtte op antwoord ik keerde alle bloemen om en luisterde en o drijvende eilanden zag ik en hangende tuinen en de wedergeboorte in een land van zuiverheid zo zei hij maar hij zat toen natuurlijk al diep in de schuurzak van het bestaan een zandlichaam had hij een rokende trommel o een paard vol teleurstelling ze bekijken het dode dier er kunnen wel twintig van die kerels in en straks een kaartje naar huis we hebben een groot dood dier gezien zo groot als je 't nooit ziet o een gat in het licht schreeuwen waarin ik verdwijn waar ik vandaan kwam een zachte duistere schommel vol beloften een boodschap was ik ik zal het zeggen o een mooie veronica dans ik een woedende roos die niet dood wil ik wil dat spul uit die cactussen ook wel eens drinken waar je een hele dag op dansen kunt ik wil nooit meer stilstaan en mijn lichaam vol veren steken zo vol als een achturige werkdag en ik zal het zelf wegdragen laat ze maar werken maar ik zal het dragen en zingen een gerucht is mijn boot in de grot en slapende een mondharp gaande een koordschrift mijn lichaam o ik

o ik weet, zei zij, in mijn borst van vermoeide zwaluw dat zij zullen zitten de mannen straks gehurkt om mij heen met de hamerende zang o Suela, mijn naam, tussen de tanden, om die voortdurend over hun lippen op hun adem te breken tot de vogel zal sterven en *hij* zal vooraanstaan een wilde boodschapper, blinde kleppen voor zijn ogen, die altijd zo blauw waren en een mon-

nikskap zijn haren, zullen zijn vingers bidden om daden om het dier te begraven en hoe het gaat en moet en het beste om mij dood te zingen, zoals dat grote dier een berg van dood nu door de voortdurende slag van de golven en de eenzaamheid; in eenzaamheid sterven de grote dieren op de plek die zij weten, ik een konijn in het heelal, een speldeprik in het licht, de schaduw begeleidt mij ik zoek de plek om te gaan sterven en intussen zingt de man zijn afleiding...

*beer van astrakan
op de zeer langzame gebaren
der bloemen
schone slaapster
voer ik de dans uit
lelie van kaapstad
o Suela*

daar zou hij mijn lichaam vol schrijven
kolossale dienaar zijn
aan de binnenkant van mijn mantel
een roofdier zijn mond, die nu zingt
op de bergen zou ik uitsnikken
eenvoudige blijdschap tot een eiland

*o Suela roepen de kinderen
en staan naast het dier
in de toegeknepen handen
hun kelen, o Suela*

o Suela riep hij ik kom
 zie mijn schaduw
 droogvallende grond
 hoor ik een kwaadspreker

*hoor mij
 radeloze wentelwiek
 in de weerspin Suela
 jammerend om voedsel
 vol oude geluiden*

velen komen en noemen mijn naam
 noemen hun namen astrakan
 en spreken in gerezen wit

*dit zijn de dagen der slecht verbranden
 die als schelpgeld aan onze lippen kleven
 orgels van weemoed aan deze zee
 een rolwagen voor het bittere nachtdier
 dat duikt naar de heilige vis
 een schip vol beelden vaart ons na
 o Suela*

kom je vroeg je
 kom
 ik zie de schelle eenden op het water
 zij vluchten
 kom ik buig en hel over
 ik houd de hoorn
 je wilde niet zeggen maar...

*over de zandbanken
reiken de hagepreken
tot in het struikgewas
waarin de kinderen voortwoeden
de handlezers der ouders voorop*

ik sloeg de mantel om
ik kwam door de stad
gesluierd in regen
de stad stond naast zich zelf
naast mij een bewegingloze zee
ommuurd door het onverzoenlijke bloed

*ik Uramur
ik spreek wijntaal
nu het witte zwaard ontbloomt
in de dovende schacht de dood
staat te ontmoeten
vol zwavelzuur staan de dienstruimten
met zwarte gezichten speuren wij rond
maskerdragers die de doden opnieuw
op de aarde hun adem verlenen
in de geopende mond van de nacht
zetten wij ons voort
dans ik giftig rond
ik Uramur*

in mijn lichaam een open plek
in de jungle jij wilde man
schout bij nacht op het blanke schip

van angst dronk je bittere wijnen
 o warm was je
 maar een open plek in de jungle sterft snel

*het scherm is gevallen
 op horens van wit licht
 nadert het muurvarken
 de melkblauwe wetten van wedergeboorte
 staan gestremd op mijn lippen
 ik gloei na o Suela*

dichtgeslagen lig ik en krijg niets mee
 want dat is het wonder zei jij
 mensen sterven niet als dieren eenzaam
 zij blijven in het volle leven liggen

*ik Uramur
 scheluw zacht en gevreesd mijn lichaam
 kwetsbaar en stamelend
 verglijdend zand
 ik Uramur*

...o in de wortels der woorden liggen koningen en kinderen overhoop en verslinden
 de kleur van het broederhuis de goede raad en de slaapziekte nona-nona mijn vreemde
 geliefde o de wieg van de hemel die ik was zoals ik kwam in nevels van avondrood
 fluwelen voetstap voorop zijn stem brekend aan bomen en water...

*Suela
moet in mij sterven de koningszwaan
dat ik bekleed met het zand der schaamte
vraag onder de kille toets van deze schaduw
een stemversterker
ik Uramur*

...een vallende helm zijn stem die de grond vreest de vraag die ik vroeg denk je dat er na de dood niets meer is zoals de soldaat die hard lopend valt naar zijn buik grijpt ineenkrimpt en nog even wat zegt en dan uit al lees je ook dat het loodje de garantie is voor levenslang gebruik en dat de tederste delen van de vrouw uitgerukt worden om de trouw te bewaren levenslang bij sommige volken zegt men waar ze ook doodgaan en niet meer zien het zingen van de bloemen op een ogenblik dat je er het meest naar verlangt nog niet de vorige dag misschien maar dan opeens o ik wil het horen nog eens en zien die cactus die zoals je zei rechtop als een man in eindeloos zand staat zichtbaar ver over de grens van het gehoor der oren zo fier en vertakt dragers van het gezang en de kleuren der vogels zei je o de vogels ik wil...

*juicht de nachtuil aan zee
 o als dieren sterven de mensen
 scheert het éénwoord
 Suela
 heet zand in de zachte keel
 slik ik de laatste kleuren
 uit de hand der onzekere seizoenen
 stofgoud over de bomen
 sluipt haar stem langs de aarde
 de echo der zon
 adem mijn stervend paard
 sta ik gericht
 gerafeld riet
 in de gekromde ruggen der karavanen
 rode rand aan de storm
 mijn versneden gebaar
 kniel ik op de schemertong nachtblauw
 mijn hoofd onder het mes van stervend licht
 ik Uramur*

...liefste ook ik vroeg om vijf cent en niemand gaf het, ik stond alleen langs de weg en zag de zwarte bergen naderen, zij naderden rechttop als mannen en bonden mij onder en o woorden bad ik mijzelf het brood in de mond en werd het leven der dieren, overweldigend als wetgevers langzaam en luguber, slopen zij nader de prinsen en legden de bevochten aarde in mijn open wonden...

*o een ruisfilter is de dood
als hij komt met de roermond
in het wandelend beeld van ons zelf
lava, zegt hij, is een zeldzaam lover
een dagboek knarsend grint
maar ik kom en hoor de jagers schreeuwen
hij is ontkomen, betreedt deze paden niet
maar in de schoorvoet der dromen
omhangen met een doorzichtig huis
zien zij mij niet en de schoten
weerkaatsen zich in hun eigen oren
het vuur dat ik ben klopt hun harten
o betreed deze paden niet
want zie:
een dagreis is mijn lichaam liefde
een landverhuizer mijn adem
een strandjutter mijn strelende hand
in elke stad rampokkers mijn ogen
een lastdier dat zich laat dragen
over de dingvlakte die ik maak
ben ik het vallende teken
en kom
en ik kwam
en zie*

er lagen twee doden op het strand las men een man en een vrouw niet ver verwijderd van een groot dood dier een zeemonster zelden meer aan onze kusten gezien op de dag dat de jacht werd geopend

twee zeer mooie doden zei men

en een zeer merkwaardig dood dier

toen kwamen de kinderen tussen tien en twintig

jongens en meisjes gewapend met stokken

de haren verwaaid de broeken nauw om de lendenen zij zeiden

zij zongen

zij stamelden bij de vondst van de doden

wij waren op weg de hele dag we hebben de scholen verlaten en de mensen hun bezigheden met vragen bedorven want zij konden niet antwoorden zij zeiden we hebben de werkers in de weg gestaan om het leven te vinden en stokken gesneden dat was al in de middag opdat een onzer handen gevuld zou zijn gevuld als de nauw sluitende kleding die wij ons aanmaten en die men zegt het is een aanmatiging dat zij zich kleden zoals zij willen en anders dan wij en wij hebben de school verlaten zodat de meesters brandden in hun rode hoofden van verontwaardiging en de ellende om onze vragen jullie vragen te veel zeiden zij en zij leken door ons gezet op de brandstapel zoals zij ons vertelden destijds van de heiligen die voor de waarheid in het vuur gingen een ruwe tijd zeiden zij reeds lang voorbij maar hun rode hoofden gaven geen licht zoals het is met de geplaagden maar onze ene hand is leeg van de vragen en

nu buigen wij ons aan het eind van de dag over twee doden de geliefden die zij moeten zijn gestorven in een trompet van stilte aan het grote oor van de zee zij luisterden als wij en waren verloren waanden zich in hun eigen armen leeg als wij in de omhelzing die zij zich wensten en verbonden waarvoor geen woorden zijn maar waarvoor de brand in de man wordt gestoken vanwege de communicatie zoals wij die zagen in de gebouwen der serieuze muziek van hen die kaal zijn geschoren door het bestaan dat zij bouwden met de huizen hoge muren en de vreemde woorden verward in de gezichten waar geen lach meer afkan maar wij niet schreeuwden wij wij zullen alles af breken wat jullie maakten en onze eigen onvolledigheid die wij niet willen wij zullen bier drinken en ons verdrinken in de ruimte die dichtgeplakt werd met de herhaling der weerberichten en de berusting der kranten die zullen zeggen zij lagen daar de twee mooi maar zinloos die wij zullen aanbidden want wij zwierven de hele dag ook om onze lafheid want ze staan er nog de scholen en de meesters die geen licht konden geven want zij luisterden naar de maanden en het hand ophouden en wij weten wij zijn niet beter maar wij willen het zijn zij zijn onze honden die wij koesteren in ons hart en het gebrek aan moed want zij branden niet door ons maar wij hebben aan het eind van de dag de doden gevonden een zeer bijzonder dier en twee mooie mensen die de klokslag der dagen zijn ontvlucht en ons hart hebben gestolen ook volwassenen die de adem van het schrale licht van de herfst en de vroegtijdig gebakken dood te

vroeg werd en wisten wij vragen de onsterfelijkheid die gekocht niet kan worden en niet met de prijs van de dood de liefde die wij vroegen en de verzorging maar zij zullen leven in onze vertwijfeling die zij zeggen dat onze mode is in hun bestaan dat zij dichtbouwen dat wij verbreken waar de brand in komt en afbreken wij en nu vinden wij jullie wij zullen jullie de haren kammen zoals wij lazen zij lagen het hoofd omspoeld van de zee en groen in de armen der ruimte zoals wij willen het gevleugelde oor van de dood die ons hoort want wij zijn niet gek al kennen wij het leven niet maar jullie wel we zullen jullie meenemen dan zijn onze handen beide gevuld met de tederheid die wij niet uitspreken wij zijn niet gek want woorden bederven de boel zoals wij die al zoveel hoorden wij knielen nu neer en weten toen kwamen de jagers die zeggen de jacht is geopend sta op dit is particulier terrein vol wilde schoten van de onzichtbare schutters waartussen zich het leven beweegt op zijn schouders elke stap is een daad en langzaam met het hoofd naar de grond van stof zijt gij en tot stof zult gij wederkeren elke avond en nacht nog even een dood gebeuren en dan fel de herhaling van de film zoals wij zagen de man die zijn broeder had gedood en niet de vijand met een handgranaat uit zijn eigen hand ontsprongen acetyleen bloem verblindend licht dat de borst verscheurt en hij hem halen en dragen door alle optrekkende linies van rook en verwrongen gezichten die wij ook zelf zien van onszelf in de nacht als ons lichaam zichzelf is met het meisje waarvan wij dromen dat wij nog niet aanraakten op de divans zwoel

aan elkaar op de saxofoon van Charlie de vogel die voor ons zingt langzaam en doordringend het merg van verlangen vertraagde vreugde door de beelden van rook zwaar nog op de maag tegen het plafond van onze blikken wij liggen dichtopeen gewiegd op het ritme van billie en gillespie en shank de traag gaande voeten van de begeerte door onze leden ons verwijderd wij weten en liggen in de hartklop verenigd nog doelloos onze handen van gebrek aan durf en toch wij weten wij zijn een door de diefstal der platen en de rook marihuana zo heilig wij liggen o geef ons de zee groen van vreugde en langzame slome beweging der wind het verlangen nog traag ontloken aan het eerste nietsdoen en het ontkomen de doorbreking de doorbraak en het braken van bier en jenever nog niet op berekend wij weten maar wij zullen weten en het kunnen al kennen wij het niet nog maar het komt op de zacht schuifelende voeten de voelhorens ons lichaam zwetend de poriën onze vrienden geopende met de vragende mond die wij zijn zoals wij ons bewegen over het asfalt en langs het neon vrezend het licht dat wij willen o open zijn wij in de beweging van bud de zachte overvloed van geluiden uit de zwarte swing der levende geur van het wilde hout wij jutters wij slaan de triangel de meisjes die wij nog nauwelijks raken maar wij zullen die die zullen wij zeker want wij staan in het slagwerk dat de rook der ogen doorklieft o basie bezig in ons en baker chet te zien jou zo als je staat overgedaan aan de wereld brandkoren ons hart zacht smeulend in de hand een roos zo oud als de stenen waarvan men ons leerde en de bouw van de

planten en zeer oude vergane dieren die wij nu zien aan de grens van water en zand gedragen aangedragen op de adem der wind die wij fris weten gesneden uit de rook van het heelal vormeloos aan onze vreesachtige voeten begeerte van beweging ons drijft door alles en de tranen waarmee onze vingers jullie wassen voorzichtig onze heiligen die wij niet zullen verbranden want wij kennen de woorden niet maar de wijs en de adem o vogels die ons vliegen heilige dieren witte hanen van onze lippen geofferd en wat onze ogen zijn die zien o die ons jullie halen krijgen ons jullie niet niet te nemen wij jullie ons kloppend hart angstig in het gedruis der ruimte de stemmen onze oren vol van de beweging ons bloed zoals we jullie zien staan in het hol dat wij reeds lang bouwden als indianen van alcohol rood de huid en geverfd want wij verven ons de jongens en meiden van het verloren geslacht en hand o in hand de jongens en meiden gebogen en geknield in onszelf het beeld dat wij zijn en zien en gekoesterd gekoesterd willen wij zijn in de zacht schuifelende voet van de wind onze ogen gevuld met geheimzinnige loge en ruimten sprekend stamelend op de lekkende traan de gezichten nat wij want wij houden het hoog wij wat vertrap werd en onze voeten bleek wij schamen ons zo wij waren een oog in de vin van de vis die al het water de luchtige ruimte te klein was o onze bleke schamele voeten en ons hart zoals wij hoorden moeilijk is het zwemmen der vissen voor de mens en het vliegen der vogels zodat negers het ons wel moeten leren die nog het loof in de handen hebben en het lianen geluid dat beweegt en

merkt de gang van het merg op de loafers wij ons bewegen en jullie opnemen in de nachtwet leggen wij onze rug open zoals wij zagen zodat wij de boot zijn waarin jullie varen over naar het heiligdom dat wij bouwden de zielen ons huis wij peddelen onze voeten die weten de weg want meer mens zijn de doden dan de mens op aarde zoals wij zoeken onze schaduwvoeter lief blauw zijn de lippen nu zij hoeven niet meer geverfd in de open rug ons bootje dragen wij de bewerkers van grote vuren door de schemas heen o mismaakt zijn de goden meer god als mens en wij wilden het zie je wij spreken jullie aan omdat je nu van ons bent wij zullen je niet meer laten gaan en niet laten ontnemen al zullen wij wel de jagers ontmoeten maar wij zijn gewapend en zij bang voor de dood want niets is er wat de mensen meer vrezen zoals jullie weten al zeg je niks meer weten wij het nu ook wij hebben deel aan een groot gebeuren en het is geen kinderspel meer van loze indianen met gekleurde veren op het hoofd en niet weten wat ze doen daar zijn we nu overheen we hebben deel en zijn een en horen de dode muziek van de golven de knieën die in onze holten bewegen gespannen en zonder terugslag van zekerheid want wij geloven wij hebben het huis gebouwd dat beschreven staat uit adem van mensen en het dier de zoenis van bestaan dat daar lag zullen wij niet vergeten wij hebben allemaal een stuk van de vinnen in onze zak ah het eeuwige leven want langzaam sterven de dieren en kennen de overgang niet waar jullie nu zijn willen wij ook wezen wij gebogen onder de vracht zoals wij wel 's avonds aan het lichten

der zee geloofden en ons in verbinding stelden zoals wij daar stonden wijdbeens en ons water was al het water het klotsen het eind het begin en dan later de droom een dier dat vreet met vijf bekken de schamele vlakten der dagen met de dondervogels der woorden o dorpen zijn de mensen die weten uit oude brieven gebouwd zo onzeker als wij waren luidt nu o hoor over de duinen de klok de roepende slaapklok die wij bouwden op de geheime plaatsen die roepen o kom en wij komen onze handen gevuld wij rood in de schoot van het dier o dromen wij wij zijn zwart en met de ridder meer gemeen zoals het daar nu ligt en wij het zien de vinnen in onze zak een mooie schaduw zijn zonsverduistering over de dalende schijf bloedrood brult aan onze voeten de zee wij gaan in en uit wij boten van berging gebukt onder het warme geluid dat wij dragen wij weten nu wat wij doen zacht en onzichtbaar is onze adem een bloem die de nacht kweekt langs de vurige schutting het helmgras van begeerte hoog opspuit o jongens zoals wij gaan één voor één en verdwijnen keer op keer tot wij niet meer terugkeren uit het hol, dat wij bouwden uit de kleppen de ruimte in onze oren en het zuigend avondrood aan onze lippen en bevlogen wij onze vreemdelingen weg voorgoed want wij vrezden en koesteren onze geliefden jullie die slapen nu in de pijn en vreugde van onze open ruggen o gebogen wij stil onder de vracht van de vallende vraag van de nacht ons lichaam paars tegen de hemel de handen gestrekt zonder antwoord dan de last die wij dragen gestolde beweging wij moeten gehoorzamen zoals de meisjes die gesluierd betre-

den de zwarte kom van zand waar de bunker staat donkere beweging in de geringe warmte van ons lichaam op de plaats waar vele soldaten stierven en wij de zevenroos plantten en nu jullie onze geliefden die wij hand in hand zullen leggen naast elkaar in de koele kelder geen spook ons te groot in dit teken een blauwe grot van verblindend licht wacht ons opgetrokken vaas vol hemel en aarde en het schaarse gras aan doden ontgroeid o wij zullen één worden wij met het grote dier waarin wij verdwijnen stamelend als de oude man van het eiland die sprak met Ose en Torath de begeerte voorop en sluimerend in de paradijzen die hij oprichtte om onze enkelvoudigheid onze ruggen gekromd zoals hij die tien keer in ging tot de maagd en voorgoed in haar verdween zo zullen wij en geen antwoord wij als daar morgen komen vijf zwarte kraaien op een zonnige dag over wit zand eindeloos vragen zij de weg zij kennen het lijk niet zij dragen de last zij vragen niet wie niet wij die jullie nu oprichten in de donkerste ruimten van onze adem en verheffen blind van schuim en sneeuw als de beklimmers der bergen o een koud en vurig landschap zien onze ogen eeuwig van herleving verlangen begeerte o in letterdoeken leggen wij de woorden die wij hoorden en vouwen ze op en vullen de schietgaten van de dood tot een warme duisternis een nacht van dronkenschap in ons opstaat en onze voeten dansen schokkend ons lichaam druivendragers de meisjes wij om jullie heen we blijven de hele nacht en luisteren naar een andere wereld bedwongen windtunnel de muziek die wij draaien bedwelming het licht

der kaarsen over jullie gezichten die wij zien we zullen de hele nacht liggen kijken en tranen in onze ogen krijgen die wij elkaar vertederd zullen drogen want wij willen de vertedering en geen mangelplanken mogen de dagen zijn gevuld met verveling want onder de zon lijkt alles op elkaar wat er gebouwd en gezegd wordt o de vervoering van jullie een middelpunt van mysterie jullie die niet meer ademen en stil liggen naast elkaar zoals ook wij willen wij samen de jongens en meisjes liggen dicht aan elkaar en door de huid met elkaar spreken en het durven te zeggen o wij en vervoerd wij en vervuld wij al weten wij niet o in een geheimzinnig krachtveld wij liggen opgevouwen en geknield over de geliefden een ragfijn weefsel vol zwarte spin en diepe durf van de angst de wanhoop wij houden het niet op aarde wij staan alleen tussen de blinde muren van alle dag om ons heen en verblind zelf in het net de natte vis op het droge de trog van heet zand om ons heen onze leden brandt en de adem verzenget zodat wij verschrompeld als uit de kalkputten verbrand wij onze dunne gebaren verheffen boven de rand van de kuil onze mond en de wanhoop ophouden in onze handen in koorpositief en zingen om de regen der veelvuldigheid waarvoor wij ons niet te klein wanen waarvoor wij de wereld om ons heen te klein wanen die zij uitdroogt tot de laatste druppel en dat willen wij niet meer dan de blindgangers willen wij zijn zo met het oog gericht op onze geliefden die daar recht voor ons zitten we leggen ze maar niet neer die voor ons de liefde zijn en de verbinding en de vervulling die wij willen zijn ook al staat ons

het huilen nader dan het lachen in de verwilderde warenhuizen van deze tijd met de leuzen der eenzijdigheid die wij vervloeken de gevangenen aan de kant van de weg waarin de mensen leven en koek eten en zeggen zie dit hebben wij gebouwd om de verveling een huis te geven en daarbinnen verblijven wij tot de opstanding voor ons niet meer mogelijk is zoals wij die eens lazen in de boeken een hersenschim van de vriend zo ik die zag deze nacht reeds jaren gestorven weer liggen in zijn kist om zijn lippen achter glas mocht ik nog een keer weer zien zijn laatste glimlach die beter wist en wat deed hij nu hij draaide zich om uit zijn slaap en hief zijn oog op nog starend eerst en nachtblind tegen de dag waarin wij leven maar weldra ook groeiden in hem door het blindlicht op de gebaren en vormen van zijn vrienden die allemaal om hem heen stonden en las hij herkend hun lippen en werd zijn glimlach onze beweging zacht gestold nog en huiverig wij zagen zagen wij hem het glas verbreken waarop zijn adem het onhoorbare woord reeds schreef en hij doorbrak en zich oprichtte zijn benen uit de kist wrong en opstond naast ons en ons de hand schudde en zei jongens fijn jullie weer te zien en wie heeft er een sigaret want de verschrikking mag ik wel zeggen die zij ons leerden is niets en wat wij spraken was waardeloos en de waarheid is niet het gesloten oog maar dit beademde glas dat ik vol schreef van de geheimen die ik zag en die waren weer dat leven dat wij leidden verdroomd en in de snelle auto's met de angstige kippen voor de wielen en de mooie meisjes ik zag ze daar met blauw haar dat wij

wel opschreven als gewaagd maar zij hadden ook de gele en bruine lach en droegen geen kleren of hele mooie je weet wel met de strikken en linten waaraan wij trokken en de ouders die niet beter wisten en die ons hun angst in de leden praatten om ons te redden maar vrienden wij hoeven niet meer gered te worden want ik zag hen zelf toch en zij zeggen het nu zelf ook langzamerhand ga je beter weten en wordt de schrik en de angst en de wanhoop een flauw geschrift zoals die wel gebeiteld worden door de mensen in de rotsen en zoals wij ook wel de hand heffen vol bezwering maar ik zeg jullie muziek is de gestalte van onze daden ook al weten we niet wat wij doen want opgerold ver aan het einde als een dood dier liggen de woorden die wij spraken het oordeel buiten adem zoals jullie die zagen in de regenschaduw nog van wat hij was en jullie vrezen maar ik ken de geliefden en spreken wij nu fluisterend met hen en spelen de vingertoppen muziek die ik hoorde diep uit de verzadigde keel van het heelal en weten wij dat alles er altijd is en wij ook en houden wij nu hun hand vast als jullie de mijne die is over de grens en voel maar toch warm en geen marmer dat wij vreesden o liefsten wij spreken jullie aan...

*uit de bewogen wagen mijn mond
zing ik de stem
mijn metalen moeder
uit de kraanvogel vliegt op
mijn zwaarddrager en
splijt de schaal van de aarde
staan op onze geliefden
gemaakt uit beelden van vuur
die zij vormen
uit een rode voorvader
uit een prinses van hout
valt uit vormeloosheid de vorm
en volgt de zang van de schepping
onthoofd is de ziel
vermoord in een heilige oorlog*

*o zingen wij de boom der vervulling
rechttop als Marduk
een koning vol maan
schaduw op de hand ons lichtlichaam
zingen de vrouwen zo zijn de meisjes
heerszuchtig van vuur
zij vallen uit het grote gezicht van de stem
de dochters van onze gestoorde slaap
o uit de bewogen wagens van onze mond
zingen wij de stem
onze metalen moeder
die rechttop staat en zegt
drie lagen
daartussen de adem*

*de adem geeft de gestalte
der vragen o zijn wij
een schaaldier vol koele vreugde
met tien poten
en de scharen onze verdediging
snijdend keelgeluid
uit het koude bloed
de rustige gang voorwaarts
vol venijn achteruit
dragen wij rond onze ogen
op stokken als de onthoofden
droegen de mensen
hun broeder die zij doodden*

nu weet ik zeggen de mensen wij lezen dat onze kinderen zich van ons afwenden en met stokken gewapend de wereld in het gezicht slaan en liever de doden opzetten in een bunker om te aanbidden dan ons nog één maal in het gezicht te zien wij die hun de schaamte zijn door wat wij maakten van het aangezicht van de aarde die zij ook ranselen naar men zegt met de voeten op de beestachtige muziek van wilde negers en zich de bedwelming liever drinken en de droom roken dan nog een van onze woorden aan te horen die komen kaal uit de dag van ons kale bestaan zo zij zeggen en zij willen van onze zorg niet meer weten zo vertelden ons de jagers die wij op hen afstuurden want wij hadden die dag juist de jacht geopend en wisten niet wat en ook niet dat er aan zou spoelen dat grote dier waarin zij zich nog liever zouden hebben verscholen zo zeiden de ja-

gers hoofdschuddend en ook met hun stokken geheven verontwaardigd dan naar onze stem te luisteren en de lijken in te leveren die misschien maar niet zeker zo zij zeggen het slachtoffer zijn geworden van verdwaalde schoten uit de lopen van jagers die het schieten nog moeten leren of ontwend zijn na maanden onthouding hen opgelegd door verkeerd inzicht der genen die menen dat altijd schieten en lopen met een geweer het dagelijks bestaan evenzeer in gevaar brengt als het totale afschaffen van alle middelen van geweld waar de mens toch om vraagt want hij is zoals zij zeggen wij weten het toch uit ervaring een beest in vrijheid zoals die kinderen weer bewijzen met drank en meiden en bedwelmende rook en het stelen uit warenhuizen al zijn die ook twaalf verdiepingen hoog zonder eerbied zijn zij geheel al begint het ook eerst met ijsjes zij hebben ons woedend de deur gewezen hoewel wij kwamen vol begrip want zo vroeg de dood zien is niets voor die jonge kinderen maar ze willen het zij zeiden wij leveren hen niet uit dan over ons lijk zo zie je zij zijn in de zachtheid ontaard en de overvloed die wij hen toch bieden een wereld mooier en voller en veiliger dan zij ooit was zoals er geschreven staat in de wet dat wij er zijn om dat te handhaven wat wij mensen in het zweet van ons aanschijn en in ijver bouwen o in onze vingers jeukt het geweld tegen de ondankbaren en overtreders der wet die de wereld ons leerde om zich te handhaven zo willen ook wij ons handhaven al kennen wij de genade wel die men ons niet toestaat wij staan er ook voor zoals gezegd om uw vrijheid te bewaren en de vrede en

daarom schieten wij en leren wij schieten met scherp maar nog niet op uw kinderen
als ze zo jong zijn maar later en dan leren ze het zelf ook al weten wij dat ze het niet
meer willen ze geven niets meer om de wereld zoals wij die maakten en mooi en
alles vanzelf en beter dan ooit o nee nog liever houden ze zich voor mesjokke en
hangen de psychopaat uit om te ontkomen aan alle mooie dingen want wat een
voortgang toch zelfs bij ons vijf maal zeg je acht en wij zijn overal om het tuig te
bestrijden want kwetsbaar is onze wereld mooi zoals fijne rashonden vol inteelt geen
wind kunnen verdragen en de duiven die wij houden al schieten we ook waar het
nodig is we houden van duiven al zijn ze wit of blauw en pauwstaarten zo trots staan
ze op ons dak en zijn ons zondags een preek mogen wij wel zeggen zo van omhoog
in ons hart want voor de dieren hebben wij een hart en voor heel kleine kinderen
zoals weer wat groteren te zien zijn in onze jassen onder onze leiding en alles regelen
voor het welzijn dat is verantwoordelijkheid die wij hun leren

staat er een jongen verbitterd voor de urnen hij zegt ik vroeg om weekgeld

ik deed een greep

weer niks

roepen zij

*zoutvinders zijn wij voor jullie wonden
zoals wij opstaan
ontroerd aan de muur van het licht
wij geliefden
een spanvel wachtend op de roffel
acht rendieren ons hart
een olifantencommando onze ogen
regelen wij de waterhuishouding
van onze gedachten
zachte vissen van voorgeslacht
en verdrinken niet
want uit de tere brandhals der honger
slaat de text die de ruimte ons schrijft
vlinderbloemig wij
onze gewoonten windgedreven
dragen wij de maan op de heupen
het geslacht op de plaats
een beest van samenspraak onze leden
en niet in de wereld verward
wij
ontvouwen over de zingende vlakten ons lichaam
die de regen betekent
met een schootsvel huiver
zijn wij een tegenaarde
want dit is de grot
wij wonen
rechtopgezet
zonder weerga
weerspiegelend
de droom en*

*de daad van het
levende lijf
dat wij zijn
een spiegel
een adem
een bloem onze hand
die beschrijft
want er is geen stuk aan ons lichaam
dat niet een stuk is van een levende god
en er is geen levende god
die niet sterft op onze tong
want een gong is de dood o vrienden
en de dood een ontroering
een zachte en donkerogige vriendin zei mijn vriend
een nacht vol wonder
en wij de ratelslang
ruim in de huid
die verslijt*

*o ogeschaduw van het volk
wij dragen uw borsten
twee witte wolven rechtop
zijn wij de klaagzang
een courtesane vol vreemde verten
overladen onze trappelende voet
een trompet van verlangen
o van dit droomwerk
zijn wij uw mythe*

*o mond van zandsteen
rode wijngaard is
de verzonken adem
uw dichte huid potdicht
in de stapelbouw van uw honger
staan wij dorstige rivier
in uw lichaam gegrift rechtop
en aardschuw*

*o kom el Hettam
mond van zandsteen
dit ik
van ons een offerboek
dit ik
de wiegende stengel
dit ik
een zone van stilte
in de schurende wind
van de zanderige vlakten
de adem
dit ik
lopend in de hand van
de tijd
dit ik
hoor ik steunen de bergen
o
verdubbel de voet van uw ogen
waak en wees visioen
dit ik
van de komende woning*

*een hart in het lijf van de aarde
dit ik
o kom el Hettam*

wij zeggen wij hangen een kous bij de kachel
zeggen wij zie pappa en mamma zijn zilveren ballen
hoog aan het plafond geven zij licht
zie en hoor ons in de tien de teddies
op zoek naar een missie
verwissel oren en ogen
voor de tempeldans
in de grot vol rook
een slagwerk
vol visie
met de baard in de keel
en zie

zo gaat het zij bergen een meisje in haar hangmat drie weken hoog aan het plafond
getrokken en geven haar voedsel op stokken tot zij haar halverwege laten zakken en
zij weer hangt drie weken en drie vuren haar hut verwarmen en verlichten tot zij haar
neerlaten tot vlak boven de vloer een meisje als wij zeer huwbaar en genegen de taal
van het bloed te volgen de zachte zweep van de gesmoorde vlam o de beweging zo
zij is de nachttrek op ons lichaam met de lange strenge inkt van de nacht die ons de
rug beschrijft zo hangt zij en wij en komen na negen weken de oude vrouwen met
stokken en bezems gewapend en slaan alles kort en klein en schreeuwen wij slaan
alles kort en klein wij slaan het

beest dat je heeft gebeten heeft opengebeten als ons zoals het gebeurt de wereld der kinderen de beer die in ons woont en spreekt zonder genade een spoor op de vloer dat je volgt op de vloer waarop wij dansen de ransel van onze leden ziedend van de hitte der vuren de nieuwe leden die op hun adem wachten zie zij staan aan de poort zij staan in het licht zij dringen hun schaduw binnen door de wonde die het beest je heeft gebeten zoals het beet ook ons daar staan zij op de snee van het licht en wensen beweging o beweeg dan en treed binnen de schaduw die wacht

met de baard in de keel

en zie

zo brengen zij een vrouw levend
naar de berg van Sint André
om haar te verbranden als heks
levend
op haar vonden zij een kledingstuk
een kraag met touwen en veel knopen
die zij haar afnamen de kraag en
de knopen
tegen haar zin zei zij en verzette zich
drie ogen angst
eenmaal wit om de hals en twintig knopen
zei zij
bescherming tegen de hand van de beul
tegen de vurige toren vooroordeel de
baan vol bezwering van knopen
zei zij

nu is het voor mij voorbij
met de baard in de keel
wij vragen
is dit de berg van Sint André
waar vele kinderen wonen
in gloria victoria
vragen wij
en zie

het verhaal gaat van de beer die een mooie jonge vrouw roofde en meenam naar zijn hol waar hij voor haar een warm bed van bladeren maakte en haar te slapen legde en haar geheel onbeschadigd liet naar de jagers vertelden die de beer hebben gedood toen zij hem zagen staan in zijn hol beschermend gebogen over de vrouw zo zeiden de jagers stierf de beer en de vrouw snikte en werd grijs binnen een seconde voor haar leven

zeggen de jagers met de baard in de keel
zeggen de kinderen zitten wij in de grot

*aan de praatgrage muur
de geliefde
een rotte roos
zijn wij het gebroken schrift
op de tong
van het wandelend teken
een winderig woord
spreeksleutel van de lege urnen
zijn onze handen de grafschenders
branden de kruisverhoren een gat
in het gestrekte woud van de
samenspraak
onrustige bison
mijn geliefde alleen
wij heffen de handen
en slaan
en strelen
smeken het toestel ons hart
o wij verbranden je
geliefde je kunt het lezen
onder stro de gespannen spier
sprakeloos wij
zien wij toe hoe het zwart wordt
alleen
en koud wij
aan de praatgrage muur
onze gelifden
is dit onze bijdrage*

*de schuifelende voet van het dier
rijdt het wandelend teken
in het lichaam
een vuur
in water geschreven*

zoals er was de man die zijn leven besteedde aan het maken van een woordenboek van de taal van een kleine inheemse stam en het duurde jaren en na die jaren toen het woordenboek klaar was stierf de laatste vertegenwoordiger van die kleine stam en sprak niemand meer de taal die de man vergaarde in zijn boek en zo stierf ook hij alleen met de dode taal gevonden in zijn hut lag hij blank skelet ademloos tussen de dode woorden en was hun schaduw die de vinder beroerde en nu leest de woorden ademloos en zegt dat hij hun betekenis zal vinden zodra hij weet hoe ze klonken

*o mijn geliefde
dit is de luisterbijdrage
een paard
dat springt over wolken en daken
in het vangnet
gekke goudzoeker
krabt aan de ribben der ruimte
en hoort de echo
een zwart seriegesprek
mijn geliefde*

*o je lichaam een ruisende ruimte
rood koraal
op de grondmaat
in de armslag van mijn adem bewogen
angstig oog
tastend gebaar van venijnige jager
in de beenbank
mijn borst
het schip met de heilige dieren
onthoofd
ben ik trompetter
praatsigaar in het harige licht
een blauwe haas
loopt blind door de vlechtsaal
dit testbeeld
o mijn geliefde geheimzinnig bezeten
houdt zij
de sleutel
van het vuurvat gesprek met de lipvis*

zij zegt o als het slaapt daar in mijn heupen vreemde roeier hoor ik mijn vader vragen
hoe nu ben ik vader van een schoen
en ik weet

aan de grot van de kinderen gaat soms voorbij eenzaam door de nacht een wit en
bedroefd paard dat loopt achter de stoet van de blinde schaduwvoeters die zijn lichaam
bewonen de sprekende stenen van zijn gang en het draagt rond op zijn rug een
verdorde heilige die beplant is met drie flakkerende kaarsen twee voor zijn ogen en
één op zijn kin en het paard volgt de stoet die de heilige zal opzetten aan de rand van
de ruimte die de bergen vrijgeven zo men hen beklimt

en eten van het licht zeggen de schaduwvoeters

als we er zijn gooien we hem weg zeggen zij

maar het paard volgde hen traag door de nacht en sprak met zijn vermoeide lichaam
dat hem zijn ziel was

in domheid zeiden de schaduwvoeters

het paard denkt ik zal hem dragen tot de adem mij mankeert want al jaren draag
ik hem door het geleende licht van hun ogen ik ga niet weg omdat het zo zal zijn dat
wij straks verteerd zullen worden door de brandende ruimte achter de bergen de
heilige en ik hij de steenschrijver en ik de steen zo zullen wij bewaard blijven tot wij
gevonden worden en ontcijferd

vroegtijdig gestorven zoals de kinderen die zij droegen naar hun graf zeggen de
schaduwvoeters

en als ik blijf liggen denkt het paard en zij mij vergeten zullen ze in me blijven
wonen om mij op de been te

helpen en mij uitvreten als nu met een heilige op mijn rug en dat wil ik niet
aan de rand van de ruimte gekomen keken de schaduwvoeters om of het paard al
kwam maar zij zagen het niet meer wel hoorden zij zijn hoefslag en jaren later vond
men aan de bergen een steenschrijver die een paard had beschreven
ik weet

*wij zouden wel willen
als het slaapt
in de rode zon van de nacht
want wat is het woord
een droom
groot is zijn lichaam
een leugen die ziet de
enkeling eenzaam in zijn
bouwvlak
een bedrukte zaadvorm
stilleven van angst voor de
de diergeest
de snuivende bewoner bouwt hij
regelmatig zijn huis
met de maskers anarchie op de
voerlijn
staat de geopende mond honger
is een naaktstudie zijn blote hand
het hart
kloppende demon in de welgevormde spiegel*

*o het is waar wat de moeder zei
een man met een bochel draagt
een mooie muziek op zijn tong
's ochtends wast hij het stromende water
aan de horens van de rug van het licht
de stijgende dag bezingt hij
een blinde
is hij de telganger van drift
wekt hij de slapers
en gaat hun maagden binnen
loofwerk zo zingt hij
is het feest der verdwaalde zielen
een mond vol krakende noten
mijn adem de man met het beeld
revolver rebel
doorboor ik de ruimte o
zingend als het slaapt daar
in mij*

want zei mijn vader omdat de mens sterfelijk is brengt hij 's winters de vogels in zijn huis opdat zij niet omkomen van honger en kou en omdat dat zo is dromen wij 's nachts diep uit de kom van ons lichaam waar de droesem hangt die wij drinken en onze ogen het zicht geeft over de verten en diepten van ons bloed dat ons de klemtoon klopt en ons de dood laat zien een roestige boer die de vore trekt waaruit wij leven en ons vertrouwd maakt met de overgang die de droesem kent en daarom nemen wij vogels in huis die uit de vore eten het zaad dat de boer heeft gezaaid en zo groeien de die-

ren op met de geopende dreigende snavel rechtop in de droom en zingen het vreemde lied van bestaan in onze oren en zijn wij met ons zelf alleen in de donkere kom van ons lichaam

wij en de zingende vogels

o waarom vroeg het kind kan water niet sterven
en het lachte
en het antwoordde zich zelf
en zei het is geen ding
het stroomt toch
en daarom zei de moeder kan een boom
zijn eigen bladeren niet tellen
maar het is de eenzaamheid die blijft
zei de vrouw

want waarvoor ik hier zit is gruwelijk zei zij net als wat ik deed toen ik niet wist wat ik deed want het is geen verontschuldiging maar raar om te denken dat ik straks te oud zal zijn om nog ooit een kind te krijgen en ik hier zit voor twaalf cent per uur babykleertjes te breien voor de kinderen die nooit van mij zullen zijn en ik nooit zien zal omdat wat ik deed zo gruwelijk was dat ik het niet eens meer zien kan en ook toen niet zag toen ik het deed zoals ik zag dat moeders met hun kinderen in hun armen naar de kamers gingen om zachtjes ineem te zijgen zoals ik kon zien door een kijkgat of zoals zij lagen de vrouwen en hun kinderen in een zelfgegraven kuil en de mannen boven hen stonden en schoten uit hun machinegeweren en bloed en moeder

en kind weer één werden en ik dat zag en niet bewoog en een steen was zoals die in mij moet hebben gelegen alsof mijn hart stilstond alsof ik dood was want ik had toch kunnen weten zei de rechter die nooit dit meemaakte een steen te zijn wat er gebeurde en mijn eigen ogen zagen alsof ik blind was en gek en iets miste of misschien wel stuk was of nog nooit helemaal heel ik weet het niet maar het is wel zo dat ik nu denk dat ik met diezelfde van toen niets meer te maken heb zoals het was toen ik las van die indiaanse moeder met haar dode kind dat zij wiegde en tot wie ze sprak ik zal je straks in de bomen hangen en vertrouwen dat je mij weer zult ontmoeten want je zult mij toch nog nodig hebben omdat je nooit leerde waarop ik zo hoopte om de boog te voeren als je vader en te dansen als ik om alle góden aan te roepen waaruit ik je ontving toen ik van je vader hield als geen ander zie je dat lees je dan en zo denk ik als ik die truitjes brei dat ik mijn kind nooit zal zien levenslang niet en ook niet als nog eens de gratie afkomt voor die ander die ik nu ben en niet meer in mij herken die oude die het deed wie was dat en ik vraag niet om begrip van anderen maar dat ik zelf mag zien hoe het kon en wat ik tekort kwam dat ik nog die steen in mij had die maar rolde en deed en een lawine was in mij en de dood zich opstapelde onder mijn handen en ogen en misschien nog de hoop had ik dat het eens uit zou zijn en ik rein als die gezichten van al die mensen en kinderen die ik heb zien liggen en wegdragen en ik voel het nog de háát dat ik niet was als zij want ik wilde zijn als zij en ik maakte ze misschien

daarom tot die onbeweeglijke steen in mij niet meer te ontroeren en geen mens meer dan alleen maar een lijk een levend lijk maar vies denk ik en stinkender dan zij en levend zodat ik hem nu elke dag zie zoals ie hangt in de schaduwen der tralies tegen het licht en soms hoor in de breinaalden praten in die taal die ik ook sprak en die velen gehoord hebben en waarvoor ik hier zit en studeer ik weet nu veel meer en ook dat ik er nooit uit zal komen en het later heel stil zal zijn als ze me hier wegbrengen zoals die vent toen zei stil als op het graf van een hoer en toch hoop ik en geloof ik want dat is nodig als je elke dag in zijn gezelschap bent en je moet naar hem luisteren omdat hij alles van jou hoort wat ie al weet en je soms nog bang bent om plotseling dood te blijven omdat je het voelt dat ie je de keel dichtknijpt en je het zweet van je voorhoofd gaat vegen en de kleertjes gaat kussen die je maakt en hoopt zo hoopt alsmaar angstig heen en weer lopend en de tralies grijpt en opspringt om je er aan op te heffen en de aarde de grond en het grint te zien en het licht van de dag of 's nachts het geluid van de stilte als het zó stil wordt geen bewaker of niks meer loopt dat je je bed uit springt midden uit je slaap en helemaal nat en ademt alsmaar ademt achter elkaar duidelijk hoorbaar om hem op de vlucht te jagen en bang bent dat ze allemaal weer voor je komen staan om je te beschuldigen wat ze dan niet doen want ze kijken net als toen met een gezicht al niet meer van deze wereld en zijn je de uitdaging zodat je blind wordt van wat je hoort of ziet en weet de steen rolt weer en sleept je mee al adem je

wat je kunt hij heeft je te pakken en wat je hoort is afschuwelijke stilte die suist in je oren zoals het in hun oren moet hebben gesuisd en je weet je ontkomt je leven lang niet en de dood is een genade als je het geloofde en dan zie je al die kleertjes langzamerhand tot een groot wit hemd worden of rose of blauw dat zijn geen kleuren weet je ineens wit of zwart dat is goed maar dat ze die kindertjes daarin stoppen is verkeerd die zullen het ook nooit leren ik heb er zelf toch in gelegen zoals mijn moeder mij vertelde het heeft toch niet geholpen om het lichaam te bewaren een steen te worden zo koud dat je je hart niet meer voelt kloppen en alles even onduidelijk is en je de berg afrolt met al die anderen hoewel je de mooiste meid had kunnen worden die er is en op je zeventiende een ster was en kerels je in de ogen konden kijken dat je verstijfde en een kleur kreeg vuurrood en warm werd en niet wist en eigenlijk was je het toen al een hete steen die ook maar rolde want de dood is zo heet als je lijf koud wordt als ie je heeft en dat is nog nooit gezegd in al die boeken die ik nu wel eens mag lezen die je geen goed en geen kwaad meer kunnen al heb je soms het idee dat je het weet van je zelf en inziet hoe het was en zo kwam dat je werd dat stuk van je zelf alleen maar dat ene stuk dat al dood was en niks anders wou van niemand...

...je zag niks niet eens iemand geen vrouw geen vent je zag iets bewegen dat geen steen was dat niet helemaal niks was zoals je zelf alleen maar kloppend van binnen van stromend heet bloed dat je niet eens naar je hoofd steeg dat maar stroomde om die onbeweeg-

lijke steen en je genoeg moest zijn zodat je niet bestond ik was niemand en iedereen ik wed ook de rechter die zei dat ik het weten kon wat hij nu zelf zou moeten weten dat ik hier zit van jonge meid tot oud wijf en hem dagelijks zie hangen in die paar zwarte strepen door het licht op de vloer en nauwelijks beweegt en zegt ik ben traag en altijd aanwezig een zacht voortschuivende steen door de tijd je schaduw ben ik je zelf en je raakt me nooit meer kwijt en heel stil ben ik nu als je graf waar geen roos en geen boom op zal groeien zo is het dat ik hem hoor als ik de kleertjes brei en denk aan de vrouw die daar wiegend zat met haar kind op de arm en naar de zon keek en plotseling afbrak in het licht o zij gingen gewillig ik weet het en zo ging ik en soms ontmoet ik hen en zie in hun ogen geen kwaad woord het is alsof zij mij nu herkennen omdat ik ook ging gedreven door het vreemde onderdier dat mij bewoog boven het bewustzijn uit zij toen en ik er ver onder en nu ontmoeten we elkaar zonder haat en hebben we geen medelijden meer het lijkt wel of zij soms lachen zoals zij toen lachten maar nu kijken ze mij er bij aan en ik hen ook en is dit misschien de bevrijding want dan hangt ie niet in de schaduwen der tralies en is de nacht ook wel helemaal stil en mijn lichaam ook en droom ik denk ik dat ik een kind sta te wiegen heel alleen in een onafzienbare vlakke waarin niets staat dan één boom en daaraan moet ik dan straks dat kind hangen en overgeven aan de wind en de warmte tot het geheel gedroogd is en ik het in mijn hut kan hangen en nog elke dag dwars door de dood heen kan toespreken...

zie je zei zij

want het is de eenzaamheid die mij stem geeft die mij maakt en ik was nog heel jong en kende niet eens mijn lichaam dat zo groot is dat je het je hele leven lang moet bestuderen en dat doe ik nu maar zodat ik mijzelf kan spreken naar de plaats en de tijd waarop ik het kan verlaten omdat ik het niet meer nodig heb omdat ik erop uitgestudeerd ben en dan zal denk ik de steen wel gesmolten zijn en hoop ik van vele mensen hetzelfde en zal ik eindelijk gelijk zijn aan hen die ik doodde en is de weegschaal tussen dader en offer in evenwicht en heb ik niets meer te zeggen want ben ik te oud om te leven en zal het misschien zo zijn dat er rozen zullen staan of een boom want stromende sterven wij niet zoals ik hoorde dat het kind zei van het water dat onsterfelijk is omdat het geen ding is...

zo stond de vrouw op uit oude woorden
en de woorden spraken haar naakt
en naakt werd zij gewassen
zoals haar moeder haar had geleerd:
de dag en de nacht krijgen wij voor niets
maar zelf moeten wij het water halen
het water om ons te wassen
opdat met de jaren de dood mooi
in het leven kan groeien en de
beenderen zijn voorbereid op hun skelet

*zingende delvers
zijn wij onszelf de weg
graven wij verblind
de schacht
in de adem van de ander
en blaft in de handen
de hondster*

*aan de scheprand van de nacht staan wij
met de dood in de hand
houden wij het gesprek
en trekken het vogelregister uit de keel
van de koalschrijver
vreemde kruisheer
die woont in de klankkern verhuld
en roept
de zon
zie de zon komt op
zij is precies op tijd*

*o giftige weekmaker
uit de nachttaal van dit lichaam
wordt het woord gemaakt
en is zijn schaduw
loopt de oude man met het kind
pasgeboren
onder zijn jas
en noemt zich de mooie
groet niemand
met één hand boven zijn ogen
rent hij achter de blinde muren
van het park
aan elke vinger tien meisjes schreeuwt hij
al 42 jaar in dezelfde tuin
zegt hij op zijn sterfbed
honderdmaal
spijkertjes*

zeg ik vogel
de vleugels verbranden in de vlam van deze mythe
niemand weet wat er achter deze vormen woont
want zwijgzaam maakt ons de jungle

zie zei de vrouw men heeft mij hier gebracht nu en gelegd op de warme wand van steen om te sterven omdat ik te oud ben om verder te leven en in mijn haren de doodsengel zijn grijze spiegel ziet en mij omvliegt als zijn laatste huis dat hij herkent als zijn woning omdat het af is en ik bereid om hem te ontvangen want de dagen van mijn voeten zijn geteld zoals zij gelopen hebben jaren lang en mijn armen langzaam ontvleesd in de aanraking met al de uren die ik doorbracht op de velden en in huis geschroeid als ik stond boven het vuur en in de hete dampen van de gerechten die ik maakte ben ik ook zelf verdampt en adem slechts verder in de kinderen die ik baarde en huiver nog voort in de huid van de mannen die ik liefhad die mij liefhadden op hun eigen wijze de sommigen al vergeten door mij en de anderen die nog voortgaan op de weg van de duizend daden die wij doen en mij in ene hand ophef met de bijl aan de boom hebben uitgesneden en teniet gedaan al zie ik allen nog nu één keer in het grijze doorzichtige herfstlicht dat ik zie om mij heen zéér helder zijn hun gestalten en ik druk liefkozend de steen waarop ik lig en wacht zoals ik lag en wachtte en ondertussen hun in de ogen kijk en de bewegingen zie heel ver en hoog op de scherpe rand van licht en schaduw daar waar de bergen zich aftekenen aan de hemel zij zijn héél klein en zéér duidelijk zodat ik weet dat ik al heel oud ben en mij verwijder van hen naar de armen van de engel die mij omvliegt en smeekt om zijn woning die ik in mijn leven moest bouwen met mijn lichaam en sprekende met de onbekende stemmen die ik vaak

hoorde doch niet begreep en slecht antwoordde omdat ik niet wist dat ik alles moest doen en laten wat ik deed en niet deed om traag en oud te worden en uit het leven weggevaagd en mijn adem zo zwak dat mijn borst haast niet meer beweegt om te weten dat ik dit deed voor de engel die ik nu zie en mij toelacht en smeekt zoals ik zelf wel deed toen ik mijn eerste geliefde toefluisterde de gouden kat van mijn ogen en mijn handen legde op zijn rug boven het centrum van zijn beweging en zou hij nu zo zijn de engel vraag ik de steen en haar warmte die eer schijnt toe te nemen zoals ook de onbegrepen stem langzaam in mijn oren de woorden legt in hun eigenlijke betekenis zodat de scheiding der dingen zacht uit mijn hoofd geblazen wordt en alles zich schijnt te verenigen boven hetgeen ik niet begreep omdat er altijd iets te vrezen was en twee ogen zo open als zij zijn nooit hetzelfde zien en weten dat dat zo is zoals ik nu weet wachtende tot de adem mijn lichaam verlaat en mijn huis opnieuw bewoond kan worden door de engel die jonger wordt en vriendelijker zoals ik was in die tijd en hij zal dan verder door mijn ogen kijken en mijn kinderen zien en zal hen de weg wijzen en zeggen dat de steen des doods een warm bed is hangende aan de wanden der hemel en vol licht lichter dan de hutten die zij bewonen en waarin zij het licht van de duisternis scheiden en twee ogen hebben die nooit hetzelfde zien tot mijn engel ook hen benadert en het lichaam de zwakheid geeft en de huid de ruimte om bewoond te worden door de vreemde gast die de mond zal vullen met de woorden waarop wij wachtten en wij zien dat

hij de schaduw was die onze gebaren maakte en wij niet konden weten dan liggende te wachten aan een warme steen dat wij de ruimte waren waarin de engel zou groeien zoals ik nu reeds voel de zachte wiekslag van zijn vleugels en hij nadert om zich in mijn lichaam toe te vouwen en ik het weet

o ik
in mij richt zich op de fluistertoren van de dood
en groeit in de mensvormige schaal
ik
open op aarde
en vangt de klank
buigt het steelkruid van mijn woorden
vorm ik de stroomrug voor de stap van de man
mijn gast die gaat
en ging
slaande mijn trommelgeheugen
mijn grasgroene gekko
verstopt in de kruiken der oren
en maakt van mijn huid een vlag
windhuis dat wappert over het vreemde gebied
dat ik omdroeg
niet kende
mijn gast de sprekende mond
die mij sprak

hij zei o.a.
tegen middernacht brak mijn señora een bloem
zij deed er de kaars mee uit
ik was een rus van 1926
mijn vrouw streelde de bloem en genoot van de geur
het is een wandeling in de bossen zei zij
ik geniet van de geur
ik ben de mond die je wacht zei zij
een schenkbord
twee oliestenen mijn lippen
zij brengen u daar waar god is las ik
ik geniet van de geur
en jij ziet mij niet
de bloem die ik brak
dat was toen zij droeg om haar hals een ketting
mijn ogen waren de parels
vermenigvuldigd om haar hals
legden zij mij blind in de nacht
soms schrok ik wakker
en riep draai je om
geef me mijn ogen terug
die zijn bloedrood in de nacht
doch zij lachte
draaide zich om en legde de parelen af
zo ontwaakte ik blind
blind spreek ik nu klankschrift
bloedrood
op de tong van de dag
de parel
die ik brak

hij zei o.a. ook:

ik was wat doof geworden voor het heelal en ik hield altijd al veel van muziek, nu draag ik zo'n bril ziet u een dikke waar je mee horen kunt, er zit een apparaat in, maar soms zet ik hem af en ga ik een paar minuten op mijn kop staan zodat het bloed daar ook komt, want met alleen maar bloed in je voeten kom je er niet en verder adem ik zo ingewikkeld mogelijk omdat de ademhaling alles is zoals ik las en zo zie ik nu dus wat ik hoor en is mijn borstkas al weer mooi uitgezet en klopt mijn hart rustiger want als je niet oppast wordt het leven om je heen volgebouwd en het is toch waar dat wij de macht van de dood in ons moeten bestrijden door zijn gebied zo veel mogelijk in te perken al woont hij in ons en is hij ons deel van het begin tot het eind... dus verruim ik mijn borstkas en probeer ik mijn tenen onafhankelijk van elkaar te bewegen en ik geloof wat ik onthouden heb dat mijn vader mij zei, jongen zei hij je bent van het blauwe zand en weet wat dat zeggen wil we zijn in ons koninkrijk verdwaald voor je het weet en zien maar één kant meer van al zijn gezichten zodat we ons levenlang leven in angst voor de andere helft en pas daarvoor op...

want:

*wij moeten de aarde vullen met onze ogen
een hand vol zand is de nacht
die de vormsteen onzichtbaar maakt
maar de gezichten zien ons aan
en wij zijn het kruisingsvlak
van de donkere beeldberichten*

onze ogen moeten de aarde vullen

en:

zo zijn er mensen die de paddestoel zoeken van de kleur die zij denken dat de geheimtaal uit de ongeziene mond zal hebben en die boven een vuur houden dat zij geheim stoken tot de geur hun neusgaten binnenstroomt en zij diep ademen tot de geur hun lichaam geheel vervult en wel zo dat er een nevenwerking in de hersenen ontstaat die vreemde berichten stuurt naar de zinnen opdat een verschuiving in de verbeeldingsvlakken ontstaat waarvan zij het middelpunt vormen en een gezichtspunt innemen ten opzichte van zich zelf dat zij zeggen zie daar ga ik mijn gast de vreemdeling die mij jarenlang bewoonde en beheerste maar wiens stem mijn oren niet verstonden en mijn ogen kenden zijn gestalte niet waardoor mijn gang bepaald wordt en zo vervullen zij zich zelf en leren de jongen lopen of het meisje dat zij waren voor de tweede en definitieve keer en kennen zij meer en meer het landschap dat hun ogen innerlijk hadden gesticht en waarnamen uiterlijk om zich heen zodat de gang der voeten zeker wordt onder de oogopslag die de wereld uitlegde en hen de vloermat was en zij zeggen zie onze ogen vervullen de aarde tot de overgang van de laatste adem is gekomen en wij vreesloos zijn want wat komt zijn wij zelf...

en ook zei de man:

*zie onze ogen
de zeven zijden van het licht
staan schuin aan de ruimte gemeten
van de trappelende traan
o groter dan een mondvul man
in het zandstormgericht
zien onze ogen
het mes op de horizon*

want:

*de vreemdeling stond daar
hij leunde tegen niets dan de ruimte
zijn voeten niet aan de aarde
een spin in zijn web hing hij
maar het web zag men niet
hij was één met de ruimte
was zich zelf en opgenomen
was de stenen de rooilijn der hemel
de brug tussen dag en nacht
en alles beschreef hem dat om hem was
tot hun schaduw
kortom: die man wàs*

d.w.z.:

gewone wapens worden in depot ondergebracht of:
als ik lig met mijn voeten in bagdad en mijn hoofd
in istanboel dan zal mijn hoofd in istanboel voelen dat
men mijn voeten in bagdad verbrandt
want o onze zenuwen

daarom gaat er op hete zomerdagen een man met een cello langs het strand en speelt tussen de mensen het lied dat de zee beweegt en zachtjes zingt hij met een stroehoed op o zie dat zij gevuld is met licht en geluid het warme gewelf van de zee maar straks als de zon verdwijnt over het rode pad dat zij zich zelf heeft gemaakt uit de draad van de dag dan horen wij hem spreken tegen de nacht de man met de cello en hij zegt zie nu staat de dood lachend in de duisternis en zien wij hem niet want hij woont in mijn cello en geeft slechts geluid als mijn strijkstok hem streelt

dus ben ik 's nachts alleen aan de zee zei de man
en speel kaart met mij zelf op de cello
verwissel standpunt gezichtsveld en vraag
terwijl de dood zit te rusten in de oren
van hen die gingen om te slapen in hun huizen
en als hij rust slaat hij zachtjes op hamer en aambeeld
verwisselt hij standpunt gezichtsveld en vraag
en terwijl dan de kinderen worden geboren
heeft hij 's morgens de vleugels en kettingen klaar
voor elk kind één vleugel aan de schouder
de ketting plaatsen ouders en kinderen naar keuze
dat wil zeggen passende in de bestaande schakel

en ik hoor:
ik zal opnieuw op aarde vallen
mijn ogen twee melkmeiden
en net zo blank
twee slaggers die roepen en horen

kinderen ga liggen
daar komt de beer uit berlijn
en opent zijn bek
en niets meer te zien
de doktoren hoor ik hebben de verantwoordelijkheidsspieren
doorgesneden in hun lange witte jassen
nu staan zij te lachen en zeggen niets
zij zien het werk van de beer
't was een gaaf kind
't staat in hun ogen
't was een wit kind
toen het geboren werd stond de dag met het avondhoofd
van de zon in de hand
boven de zee
de nacht viel
de reddingsbrigades werden gewaarschuwd
langs de gehele kust
de duinen stonden in rijen met hun ruige hoeden op
degenen van zand wierpen zij de zee in
zij stonden rustig en zeiden niets
langzamerhand kleurden hun jassen zwart
traag spoelden de kinderen aan
hun monden geopend
spraken zwijgend
van de witvis die hen ving
uit de ondergrondse meren
die liggen onder zeeën en land
waarover wij varen en waarop wij wonen
oorlogen en vredes lang

putten wij daaruit
aan de hand van de witvis
die zwijgende sprak uit de mond van de kinderen
hùiiveringend stonden de duinen op de keerlijn
mompelend boog zich de jutter over
drempelwaarde wat aanspoelt
twee rokken en een hoepel vol rook
melkmeiden
slagers
gifkikkers onze vreemde bewoners
wie spreekt?
zie ik duinen en doktoren zich afwenden
en kruipen in het oor der duisternis
zo staan wij alleen
en horen het zilte woord
kristal op de lippen der kinderen

zie zegt men dan:
wij zouden u het portret kunnen tonen
zo het af was
de strijder met de rode veren
de dwerg die de twee bellen draagt
van hout hij
wij zouden het kunnen
maar zijn zachte sokken
zijn veelkleurig hemd
en zijn gezicht
rood poederhout nog in de bast
van de zeldzame boom
en wat wij vergeten hebben

zeker wij zouden het kunnen
maar zijn rechterhand die nog niet af is
o een leproze tovenaer in zijn ogen
symbool van wetenschap en berouw
zijn hoofd
nee wij zouden het kunnen
zo het af was
want jaren staat hij voor ons
zeer stil
zo stil dat wij hem soms niet meer zien
een geheim zijn contouren
dit is het moeilijkste portret dat wij ooit...
zo het af komt
zo het niet verloren gaat in zijn achtergrond
met wordingszaad bestreken wij het doek
nog voor de huid gezien was
want wij geloofden wel
ook in zijn buik een noot van oker
en zijn hart
het spreekt
het eist en zegt ik wil een tulband om het hoofd
want een tulband heeft lichaamslengte
en als ik sterf wikkelt men mij er in
een gouden helm siert mijn hoofd
o wij zouden het u tonen
zo het af was
onder de oude ikoon
zijn stralende en beweeglijke navel
o als wij konden
zouden wij het laten zien

zo het af was
dit portret
maar de hand ontbreekt
zijn rechter
en zijn veelkleurig hemd
en zijn ogen zijn nog niet gewekt
het slaapt nog
zijn gezicht
al ademt het soms over onze handen
en huiveren wij

en zo zien wij in de vallende schemer, waar wij wonen,
de vrouwen rondgaan, zij slenteren rond de graven,
die leeg zijn...
wij weten
zij zeggen in zich zelf de woorden op en de namen
daaraan verbonden

gebogen, zeggen zij, komen wij
en gaan wij
wij hebben alle reden
om onze halzen dragen wij de ketting
blank geschuurd aan de stroom
wij ontwaakten toen zij stierven
wij hebben hen begraven
tot wij terug vonden hun kraakheldere skeletten
wij zijn behoorlijke vrouwen
wij hielden alles schoon
en nu omhangen dragen wij hen
om onze halzen

als vroeger toen zij ons omhelsden
wij vrezen niet
wij hebben de beenderen gewassen aan de stroom
wij hebben gedaan wat wij konden
hard en droog zijn zij nu
zij schuren om onze halzen
zij verwarmen ons opnieuw
en wij zijn hun vrouwen
wij dragen hen nu rond om hun open graven
en horen de woorden opnieuw
zo ontwaken de echo's in onze oren
en beleven wij hun gezicht
en bouwen traag de lege tempelstad
van de vlakke
hun vlees dat ons jaren bewoonde
wij kregen kinderen jaar op jaar
die droegen wij
nu dragen wij hun makers opnieuw
de lichte schurende last die zij ons waren
en horen de verhalen
van hun ruisend gebeente

zij zeggen:
luister
er is absoluut niets
ook niet de gebloemde doden
die wij waren
niet het dal der koningen
waarin wij vergingen
wij

de ooievaarstorens die de nesten droegen
wij
onwetende zeester in ruimten verdeeld
waar is ons lichaam
dat jullie droegen
wie kent ons?
de zittende jongen die zingt?
aan het ongeziene water
blind in de zang van ons hart
wij horen hem
hij zegt
de zee is blauw
daarin de vissen
diep daaronder de ruimten die zij vrezen
zweemmende trachten zij zich te redden
wij weten beter!
o, zeker!
nietwaar Barkuk was een mooie jongen
een slaaf
voor tien pond verkochten hem zijn ouders
zij waren behoeftig
voor 25 pond werd hij daarna gekocht door de Emir
en twintig jaar later was hij sultan van Egypte
was hij de jongen die zong?
want wie bracht hem om
was het Kâit Bai om zijn kracht
die zong aan de zee als hij
en hem vermoordde om redenen dat de golven
bruusk zijn voeten omspoelden
en niet zijn hoofd

dat heet was
en redeloos
zo was zijn hand vlugger dan zijn gedachten

en wat zeggen tot zich zelf de dochters der woestijnen
die de woorden horen?
zij zetten zich 's avonds om de lege graven en zingen

*O, wij dochters
baren wij absoluut niets
maakten wij tevergeefs de deuren zo laag
dat de ezels niet konden binnenkomen?*

één van hen stond op en zei:
ik ben de jongste ik leefde toen ik jong was aan de zee
en wij aten elke dag vis, totdat op mijn bord lag
de vis met de angel, waaraan mijn lichaam niet gewend
was en ik innerlijk verscheurd werd
en jou leerde kennen
die ik nu draag om mijn hals
je hoort me!
glimlachend stierf op die dag mijn vader
jij nam mij mee in de koets
spelende doofde jij de pijn
aan het graf van mijn vader sprak men
van eensgevend geld
daar raakte ik je kwijt totdat ik de bloemen strooide
en zag dat jij op de kist zat
een glimlachende vader
naast mij weende mijn moeder

van af dat ogenblik achtervolgden ons de verhalen
wie kent nog de vrouw die schelp voor schelp
de grot moest bekleden?
driemaal per dag werd mij het eten toegeschoven
door twee jonge handen, die mij ook
de manden met schelpen gaven
en gaven
zijn gezicht zag ik nooit
zag ik jou?
zijn stem was de echo uit een wereld die ik gekend had
een kind dat zegt:
moeder spoedig zal ik op reis gaan
schelp voor schelp kleefde ik aan de muren
ik zag zeeën en schepen
en het schip dat ik kende
groen waren de bomen
als ik mij oprichtte voor de vensternis
ik bouwde een zee
een groene grot
en jij fluisterde
de laatste schelp een groen horentje
die duwde ik in de hoek van de kamer laag in de hoek
een plek die ik bewaard had
ik had kunnen gaan
jij zei nu kun je spoedig op reis gaan
nu is je arbeid beloond
ruisende horen sprak
jaren had hij mij volgezongen
ik zal jouw grot betrekken
stervend zal ik je stem bevolken
maar op de dag van mijn vrijheid stierf ik

alleen de woorden bleven
in deze volgorde
die ik kende:
meisje
koningin
roos
bloeien
bewegen
verschuldigd zijn
en de vraag:
wat doen wij dochters in het uur van de waarheid?
een muur van beschutting?
schuilen wij aan de huid van de aarde?
koesteren wij de stem van het dier
dat ons dag in dag uit belaagt?
later weten wij beter
wij zeggen:
de muren zijn slechts de details
de constructie is hangende
de muren voegen zich om het geheel
om het te beschrijven
koorts opent de bovenste ruimten
waar je niet bent
daar weet je woont het grootste geluk
en zo lopen wij rond om de plek
waar hij niet is
en dragen hem mee
zachte schuurder om onze hals
wij horen en kennen je

en horen wij: wie kent ons nog

*zacht krakende zolders
zoeken ons de zusters
zoals zij ons kenden
raaf van hun hart
jaagden wij op de beren
zij de hand aan de haan
draaiden wij ons drie keer in de donkere heupen
laaide de schreeuw van het kind
aan de hals gemeten
ongeboren in de ruisende vlucht
twee sterren hun schouders
ongekend in de nacht vol bleke tanden
wij lachten over de drempel
een giftige slang
een mes
de loerende vogelkop gebogen
onvergetelijk gaven wij onze zusters te drinken
onsterfelijk aan de halzen gestold
houden wij de samenspraak
vast in de harde ruimte
aloude bewoners
en wij horen
zij zijn dood
we hebben jullie begraven
en lachen
weer opgehaald
en nu geplet aan de balken
kraait onze haan*

*dit is de middag van de mens
schuilende aan de aarde doorzichtig*

d.w.z. dat de grote Osiris, die zich verpakt had in een boom, wachtte op zijn zuster Isis, die de kinderen verbrandt in het hout van de boom, die hem voerde over de wateren der wereld en zo tot zich zelf kwam in het vuur door zijn zuster ontstoken...

*o vrienden door de vierpas van het
paard worden herten niet argwanend*

en het is daarom dat de priesters tot op heden beweren dat Osiris in hun landstreek begraven ligt en zij de dieren heiligen, zo vormend de bloem geheimzinnig web van het geurige raadsel dat ons wacht zoals drie steenzetters bezig zijn een dijk te bouwen zonder eind...

*zachte praters zijn zij
trage korendragers en welsprekende
zaaiers, strelend de huid van de wolf
ruig van leven en onbegrijpelijk*

en wij?
wij nemen een foto van de akeleien op de kale berg
en wat zei Quabapjou?
zeker zei de man zacht mijn naam is Quabapjou
ik reis veel te voet
en ik ken de woestijn heel goed die groot is
en geel en rood en heel dor

nee ik reis nooit alleen
met mij reist de koperslager die in mijn kop woont
een dansende ezel met een glimlach
hij verzorgt voor mij
de kleine kwellingen die wij zoeken
de sociale
de omgang ook
en de gemiste aansluiting
een toverachtig voorwerp om zijn hals
dat draagt hij
en hij zegt soms met zijn fluwelen oren de woorden
terwijl wij in een brede jas naar het einde lopen
als een tent vol fijne zenuwen
en de koperslager slaat het dak
mooi plat
net als onze gedachten
want al gedachten uitwisselend
spreken wij ons een uitweg
ook uit onze handen die trillen van drukte
en wij richten mooie en zeer wonderlijke draadfiguren op
het duizendogig monster uit de tijd toen we kind waren
de ezel
de koperslager
en ik
wij kenden hem toen goed nog
in de slaapwandel der uren
zo leefden wij
wat later toen wij groter waren is hij weggelopen
of hij bang was?

hij herkende ons wel toen hij ons weerzag
hij zei ik ben teruggekomen zeggen jullie
omdat ik weg was dachten jullie
maar ik liep mee
een duizendoog op hoge poten gedragen
dwars door het bestaan
op zoek naar de witte broederschap
een huiveringwekkend maskerwerk dat ik laat maken
langzaam vindt de koperslager zijn vorm
ik ken hem nog
hij is ook jong geweest

en ik hoor hem nog zeggen: straks zal het zo zijn dat zij de frequentie van hun atomen
zodanig wijzigen dat zij uit de wereld van het zichtbare kunnen verdwijnen zo zij
dat willen om eindelijk de ongeziene vormen van zich zelf te zien en van hetgeen
zij zelf maakten zodat zij weten wat het was om vervolgens ook de antimaterie te
beleven zodat zij ongevoelig worden voor de bergziekten die meer en meer heersen
dit zei de man zacht zal dan de tijd zijn waarin wij de stilte-groep vormen de
kiemcel van het stil bewegen waardoor het heelal ons reisterrein zal zijn en wij zien
de ongerepte orde waaraan wij werken binnen onze menselijke vermoedens

wij
de koperslager
de ezel
en ik

o ik ken u wel
toen ik reisde door
de witte woestijn
blanke vlam in de droge schelp
waarin de zee
ruisende
en
ademend
blind aan de ruimte
onze ogen een hand
dagenlang
zwart op de rug
van de aarde
bevend kameel
traag in het landschap der vondsten
de artefacten van lang vergane steden
tot de bodem bewoog
en in de bruine vierschaar der bergen
verrees rood
de naam Zafra
met de zouttent in het karrenveld
geladen o Zafra met het dek der vegetatie
winden waren de gierige vogels
zoals zij de bomen bewogen
en vraten aan de begane grond
wij werden opgenomen
in de vlucht
fatamorgana wij
in het kale portret van leeggevreten stilte
geroosterde sprinkhaan

krast de tong
het woord ligt in oasen besloten
plotseling
dagen niets en dan
opgericht in blindheid het dorp
duiken op de geslachten uit de hutten
bruin de huid aan het groen gemeten
van de vergane zee die zijn gezicht laat zien
in de eenzame beeldenmaker die zit
en schuurt de stenen lamp
met de zeven pitten
olie en rook is de nacht
dadels in de mond van het kind
zwart als de jaren van het blad
dat viel toen de zee zonk onder
het peil van het leven en zij nog slechts
herhalen ademend ademend
werkend de adem van de verschaalde vondsten
die wij dragen omrand met het kristal
de uiterste vorm der spiegels
waarin wij staan en zeggen
dat zijn wij
zijn dit zenuwen en welgekozen woorden?
is dit de wens om in deze droom te staan?
en mijn geliefde dan, vroeg de man

*in de regen zingt zij
zacht riet op haar tong
ruist de eenhoorn nader
gebogen spin naar zijn web
goud herfst en geur van
stervende bladeren opgenomen
in zijn speurende adem
omgord met voorzichtig spraakvermogen
nadert hij
fluistert hij
wie ziet mijn zwart gezicht
o mijn geliefde
goud weerspiegelde herfst en geur
van het stervende blad in de hand
wacht zij de spiegel van mijn gelaat
het verloren gezicht hergevend
de noodlottige glans van de hand
die alleen staat geheven
oog in oog het mes
komt hij mijn eenhoorn
en nadert
nadert de tweelingmaat
wisselloper in ruimten ongekend
vrezend doorbreekt hij de spiegel
gejaagd en geschroeid in de wil
van de weerstand stromende
zwijgende trommel die de grenzen
verwijdt en inkrimpt zo
dat de flanken der adem
het dier zijn lichaam bepalen*

*gulzige bloem richt zich op
o een maan van aarde
waarin wij verdwijnen
en alleen staan
brandende lava die de landen schroeit
tot het niet bestaande
de dode vorm vergaan wij
opstaand in de ruimten
tussen ogen en adem
een lege hand het orakel
dat ons verbergt en onthult*

zo ging ik dan naar de stal, sprak de man, met een mes, legde haar terneer op het stro in de donkerste hoek en onder de adem der levende dieren en ben toen ingegaan en heb haar verwoest tot in de kleinste delen van haar bestaande lichaam terwijl ik haar ogen spaarde die mij groot en smeltend aankeken en aanspoorden en toen zij geheel in stukken lag heb ik haar in de oven geschoven met het brood en zie hier is de zeef met haar resten alles wat over is en dood en stof maar haar ogen zie ik dag en nacht nog voor mij grote smeltende spiegels van innigheid waarin ik mijzelf zie en haar stem hoor haar meer dan ruisende adem

en hij zegt: ik zal geduldig gaan
het lam wijzer
dan de stoel die gesteld staat
zacht zuchtende scherprechter
hij weet het niet de eigen zetel
rozarood is zijn hoofd
die hij kent als de keerzijde
zijn aders gezwollen
dat men de dood van de enkeling maakt
altijd alleen hij
overtuigd dat de velen zullen leven
wie zijn hoofd stoot zo hoor ik
verbrandt zijn aangezicht
o ik zit al
zijn blikken en ik maken samen een groot dier
hij hoort het juichen buiten de poort
dat zijn de velen, zegt hij
ik glimlach ik zit en ik wacht
verviervuldigd is de kracht van de mens
in doodsnoed, zegt hij en legt de banden aan
ze trekken zich los en wreder
staat en klinkt het geluid in zijn oren
dat ik niet hoor in mijn web
zegt hij schakel en bord en wijst
daar komen de heren denk ik in 't zwart
zij zijn er niet op berekend
zwart is de cel van hun pak, zegt hij
ik glimlach en groet de heren
watten in de oren zegt hij
de grote wever staat over alles

hoor ik het gejuich van het einde
zeker de pols is nog goed, zegt hij
hij streefde ik voelde mijn hand
ogen en handen zijn poorten
de grootste poort is het lichaam
van in- en uitgang van adem regelmatig
stop op bevel en schakel
wij schakelen over, zegt hij
daar komt de prater van sekula-sekolorum
wij staan open en horen het gejuich
van het rijk zalmt hij en de stoel
ter rechterzijde des heren
staat hij en houdt de schakel
in de band van de banden zit ik gebonden
grote wever daar gaan wij onszelf
verliezen in zonde genade en gezondheid
gezonden zijn wij en ik zie haar ogen
zo zij lachte en de man met de schakel
ik zie zijn ogen en hij herkent mij
de heren ontbloten hun hoofd en zij zien mij
veraf juicht het lachen onhoorbaar
maar versterkt staan de banden en de korte
de schicht de blik van haar ogen vlammend
in mij en o weerstrevend de stoel ga ik over
zij vangt mij luidlachende kever
blind in het feit van haar lichaam

dan spreekt er een vrouw zacht onder de bomen:
dit is een prachtige tas
de bomen nijgen de takken

hier zit heel mijn geheugen in
de takken praten met hun bladeren
als ik hem open vind ik wat ik zoek
zeggen de bladeren in ons stolt de begeerte
en wordt de jager opgelegd
de viool die ik bespeelde vond ik terug
en al het geluid in verschillende vakjes
ieder het zijne zo hoor ik weer hoe de zee
ruist in de verte en zie haar hoor mij
de groene moeder zij zingt
dat de koordknopers klaar staan
in magische reeksen gesteld
met het telraam te tellen
en verschuiven de hartklop
zodat in de bladeren stolt de begeerte
en woord wordt in het wiegende oor
van de oneindige moeder die zingt

*o het hoofd van de man
de gewonde
drijvende in zee
alleen gekeerd het gelaat
in omarming
hoort het bewegen der vissen
die ik voed
en ziet in de kom van mijn ogen
de kaarsen die ik loop
door de oneindige zalen
mijn lichaam
zijn halsbrekende moeder
ben ik opnieuw de helm
die hem beschut
waaruit hij drinkt terwijl
mijn huis hem de wonden
heelt en hij spreekt in mijn mond
ik liep kaarsjes
brandende wortel doorstak mij
de man en opende de ruimte*

zo zong zij, zei de vrouw, in het negende jaar van de koning die viel en spreekt in mijn tas zoals ik hier zit, alleen onder de bomen, o een vrolijke visdief was ik, die gaten pikte in het ijs om het geluid te verleggen, mijn oren vol kleine steentjes, die spraken over de bekers...

ik hoor ze opnieuw

ik sta op en ik zeg het is tijd nu rechtstreeks te gaan naar de zaagselhandel om de koperen vogels te kopen die zingen uit ijzeren pijpjes...

ik zet mijn baret op

de groene nu

een aardlaag immers zo las ik verbergt meer van de mens dan alle levenden tezamen, zoals ik ze zie staan en zij mij zien gaan van af de halte en hun ogen en woorden leggen op mijn wang en zonder genade zijn

ik houd mijn tas gesloten

zij zullen niet binnenkomen

en ik praat, ik zeg, ik praat maar door, met woorden verjaag ik de woorden en spreek mijn wangen leeg en onafhankelijk ik, ik zeg:

klaar!

voorbij!

over!

ik ben ik!

een aardlaag verbergend alle woorden die zij mij spreken en die ik ken ik sta alleen in het uitzicht dat ik houd en ben verhuld die ik ben onder de schijn van aanwezigheid, gevormd in de vlek die mijn ogen zien en ik ben

en men zegt zij is gek
en ik heb mijn hoofd
ik laat het hangen en hoor de woorden die mij spreken en ik zeg ze na tot ik doof
en blind geworden, word opgenomen in de stomme ruimten van de man drijvende
in zee, aan zich zelf ontkomen
die ik zag
die ik herkende
in het negende jaar van de koning
ontkomen en ontdaan van de stukkende adem, die het ongekende verdriet van de
mens is, die naakt is
en niet in staat in zijn nacht te leven...
zo hoorde ik wat er gebeurde
zo jaag ik de trage praters van mijn wangen
en ik hola!
weg!
ik ben ik!
hoor:

*vier paaltjes dragen een afdak
in het land van de acht zaligheden
gesteld op het ronde grondplan
daar onder de ademverloren man
zijn handen omhoog, twee vogels
opzettelijk tot wonden bewogen*

en dit:

*wie brengt ons
in de kuil vol koerende stilte
als wij de nacht ingaan en vragen
om bescherming tegen de duisternis
los koper op onze tong
de smekende woorden
wie?*

want onder ons gaat heen de felle man als een boom
en vindt zijn einde op een scheepswerf
vijf meeuwen vechten om een stuk brood
als de schipper zegt:
ik verbrandde mijn schip op het water
ik vloog op en hoor, zij zeggen
ik heb mij tekort gedaan
zes graankorrels in mijn open hand
lig ik koud in de kamer
ik weet met de hamer was ik altijd snel gereed
gaven de planken het antwoord
een wit lam, dat donzig zijn hoofd heeft gelegd
om mijn zwijgende mond

*in de geruisarm der aarde
liggen de vergeelde kinderen
hun strohond gelegd om
de borst van de moeder
de wilde schimmels van het
vergeten, steigeren heimwee
in de tekentaal die zij doen*

*zij verwachten nieuwe demonen
zoals Djengis die zei de dag voor zijn dood
ik heb geslapen alsof de dood mij nooit kon grijpen
nu dragen de vrouwen de doeken aan
en leggen hun vingers om de kin van de keizer*

*de aarde die wacht is bruin
zij draait en houdt haar zijden geopend
zij is de deur
zij ontvangt haar gasten door de te lage poorten
wij zijn haar voedsel
om haar borst nog de strohand
die haar bebouwde
nog beschijnt haar de zon*

*achter de baar van de man
de roeiers, acht zwarte kraaien
zij vullen met hem de boot*

*de aarde draait en wacht in een licht
dat zij zelf niet geeft
de aarde verwacht ons
en brengt ons*

vijf meeuwen vechtend om een stuk brood

*dit is de brug, zei de man
een paard kan er over
een ezel ook
en wie brengt ons*

zo gebeurt het dan dat wij soms laat in de avond thuiskomen nadat wij de gehele dag aan de rotswand hebben gestaan om daarop te tekenen het dier dat ons gedurende ons leven geregeld in de slaap is verschenen en ons naar wij dachten zijn omvang en beweging duidelijk in onze geest had gegriift en tevens de eis een echo van zijn verschijning in stof te slaan opdat wij voor altijd zouden weten...

wat gebeurde echter?

onder onze tastende handen naar de vorm van het dier zoals het in onze ogen woonde en de wens het na te maken zoals wij het gezien hadden schenen zijn omvang en zijn contouren dusdanig uit te groeien dat de rotswand die wij gekozen hadden om zijn verschijning op vast te leggen onder onze tekenende handen eerder ineenschrompelde dan dat de vorm van het dier vollediger werd onder onze arbeid

wat deden wij?

waren wij bezig een dier uit te beelden groter dan wij gezien hadden of was het dier uit onze ogen bedrieglijk groter dan de rotswand die wij de grootste van onze landstreek wisten?

want hoe wij ook trachtten het dier tot die proporties terug te brengen zodat het geheel op de rotswand kon worden gesneden het lukte ons niet

wij hebben toen dagen achtereen zitten zingen

dagen en nachten

één lied voor de ochtend vroeg

omdat de ochtend begint en de mens niet

één voor de middag laat

omdat de middag voorbijgaat en de mens niet
één voor de vroege nanacht
waarin het dier leeft en vorm heeft
wat zagen wij na zeven dagen en nachten?
wat wij nooit eerder gezien hadden of geweten
wij kenden het dier niet zoals wij dachten dat het was tegen de rotswand in de
laatste nacht van ons zingen en ons een klare heldere dronkenschap van vermoeidheid
de ogen scherp had geopend als kleine koele sikkels zagen wij het bewegen tegen
de rotswand in scherpe lijnen en het was kleiner en zijn contouren waren verlicht
alsof het brandde maar met een blauw licht zijn reusachtige staart leek de giftong
van een adder en zijn muil snoof witte lijnen die aan de rotswand bleven kleven
ons gezang verstomde tot een gesmoorde kreet
het dier tekent zich zelf
velen van ons vluchtten
wij zagen hen nooit terug
maar wie van ons zwijgend de nacht hebben uitgekeken hebben gezien dat het
dier zijn kaken bleef bewegen tot de komst van het licht en dat het naarmate het
lichter werd zijn bewegingen trager en zijn ogen bleker werden zijn krachtige poten
zich schrap zetten als werd het getrokken naar een plaats waar het wist te zullen
moeten sterven want het was een schim van doodsangst zolang wij het konden
onderscheiden een stervend dier dat de rotswand zonder een spoor van zijn
angstaanjagend leven tot zich scheen te nemen...
tot enkelen van ons de moed hadden de rotswand te

naderen en wij zagen toen wij stonden zoals wij daar dagenlang hadden gestaan met
beitels, houwelen en krabwerktuigen:
het dier heeft een mens getekend

Bomen***een gesprek tussen John Vandenbergh en Bert Schierbeek***

v Hier voor me ligt *Het Dier heeft een mens getekend*, het vijfde deel van wat ik wel een cyclus zou willen noemen, die begon met dat verbluffende boek *Het Boek Ik*, dat nu negen jaar geleden de nederlandse literatuur verraste. *De Andere Namen*, *De Derde Persoon* en *De Gestalte der Stem* volgden er op en nu dit dier. Met deze serie boeken is er een gebied binnen de nederlandse letteren opengegooid, dat voordien nog geen bestaansrecht had. Verplaatsen wij ons negen jaar terug en laten we zien hoe het begon, hoe je er toe kwam op deze wijze te gaan schrijven.

s Je weet dat ik de literatuur binnenzeilde met *Terreur tegen Terreur*, een boek over het verzet, waarin de invloed van Malraux speciaal van zijn *La Condition Humaine* duidelijk aanwijsbaar was. Geen wonder, want dit boek was het lijfboek voor alle intellectuelen, die deelnamen aan het verzet. Bovendien kwam ik zelf uit de school van Nietzsche, Ter Braak, Du Perron en had zodoende *La Condition Humaine* voor de oorlog gelezen. Na *Terreur tegen Terreur* verscheen een jaar later in 1946 *Gebroken Horizon*, een slecht boek, waarin evenwel al gedeelten staan, die duiden op een zoeken naar een andere stijl van schrijven, d.w.z. naar een andere realiteitsbenadering en vormgeving daaraan. Want 'le style c'est l'homme' en de mens is zijn wijze van ageren en reageren op zijn milieu, zijn problemen,

kortom op zijn wereld. Na 1946 heb ik niet meer in boekvorm gepubliceerd tot 1951, tot het verschijnen van *Het Boek Ik*. In die vijf jaar is er veel gebeurd.

v Ja, je schreef *Het Boek Lecocq* naar ik mij herinner en een soort novelle *Jazubel*, geen van beide gepubliceerd, behalve in afleveringen in het tijdschrift 'Het Woord', waarvan je redakteur was.

s Ze moeten ook nooit meer gepubliceerd worden. Het was overgangswerk. Het was zoeken naar de weg, maar de weg zelf nog niet. *Het boek Lecocq* was eerst 400 pagina's dik. Niet te lezen. Ik ontevreden, ik verscheurde het, behalve de doorslag natuurlijk. Toen ben ik gaan schrappen tot op ongeveer de helft van zijn omvang. Ik werd moedeloos, ik kreeg er genoeg van. Ik liet het liggen, tot ik dacht: wel, een paar aardige verhalen voor 'Het Woord' zitten er toch wel in. Zo destilleerde ik achtereenvolgens een zeven hoofdstukken uit dat boek en kwam tot mijn verrassing tot de ontdekking, dat die hoofdstukken in een bepaalde volgorde achter elkaar geplaatst, het boek opleverden dat ik had willen schrijven. Dat duurde vier jaar en het werd *Het Boek Lecocq*.

v Als ik me wel herinner: Hoofdstuk om hoofdstuk geschreven in 'gewone stijl' en in, laten we maar zeggen, experimentele stijl. Want de 'experimentelen' waren toen nog geen begrip geworden in de nederlandse literatuur. Welke invloed was doorslaggevend voor je in die tijd?

s Malcolm Lowry's *Under the Volcano*. Ik besprak het in 'Het Woord'. Een boek vol dronkenschap, associa-

tieve monologues intérieurs, waarin liefde, drank, vrouwen, de samenleving onder de Popocatepetl gemixt worden tot een overweldigend mexicaans drama, een menselijk drama van grootse allure. Ongetwijfeld is Lowry door Joyce beïnvloed wat zijn techniek van schrijven betreft. Een techniek gericht op de uitbeelding van de eenheid van gebeuren in een mensenleven, waarin geen indruk verloren gaat of die komt op een daartoe geschikt ogenblik weer te voorschijn. Lowry las ik vóór Joyce.

v Ik ben blij dat je dit zegt en ook dat ik er als eerste in mijn kritiek op *Het Boek Ik* op heb gewezen, dat het met Joyce niet meer te maken heeft dan een bepaalde techniek, die van de associaties, de monologue intérieur en een andere dan gewone benadering van en vormgeving aan de realiteit. Joyce wilde domweg wat anders dan jij. Ulyssus is één dag in Dublin. *Het Boek Ik* is een boek dat in tien hoofdstukken, tien dwarsdoorsneden van het ik geeft in ruimte en tijd. In *Het Boek Ik* wordt het 'ik', al zou de titel dat niet doen vermoeden, 'opgelost', van zijn grenzen ontdaan. Ik lees daarin: 'het ik staat volkomen met zich zelf in tweeslacht' en: 'ik zeg u zo gij het heilig zweten der verwarring niet hebt gekend en de boren waanzin uw oren niet hebben ontwricht dan zult gij niet thuiskeren.' En als ik mij niet vergis is dat het thema waarop *Het Boek Ik* gebouwd werd. Voor een andere realiteitsbenadering, een vollediger vorm daarvan, moet het persoonlijk perspectief verschoven worden en daarmee verandert uit de aard der zaak ook het grammaticale perspectief.

s Natuurlijk moest mijn verbeelding haar eigen grammaticale regels zoeken. Daarbij is Joyce een groot leermeester geweest, daar hebben de surrealisten mij bij geholpen, de grote bevrijders van de menselijke verbeelding en van het materiaal. Want bevrijding betekent het materiaal vrij maken om mee te doen wat je wilt. Mijn materiaal was en is de taal. En is de taal nu vrij? Is zij bandeloos gebruikt? Werd de grammatica omvergegooid? De verbeelding heeft haar eigen wetten, die wetten zijn ook terug te vinden in *Het Boek Ik* en in de latere boeken. De tijd van mijn redakteurschap aan 'Het Woord' was ook door de omgang met Koos Schuur, en vooral later met Gerard Diels, van doorslaggevende betekenis. In feite was 'Het Woord' het tijdschrift waarin 'het experiment' binnen de nederlandse letteren werd voorbereid. En dat het tijdschrift overleed, was voornamelijk te wijten aan al diegenen die dat experiment niet wensten. Dat waren er velen en ze leven nog, al is er in de loop der jaren in hun houding wel het een en ander veranderd. Kortom: ik wilde in mijn werk een conglomeraat van gebeurtenissen geven in één vuist. Een vuist moet je leren maken, daar zijn de leermeesters en leerjaren goed voor geweest. *Het Boek Ik* was een vuist, v Ja, en jouw vuist en niet die van Joyce, ook niet van een Joyce uit Amsterdam, maar gewoon van Schierbeek zelf. De vuist kwam dan ook hard neer in de tuin der letteren. Er werden heel wat kasplantjes aan het schrikken gebracht. Maar dat was na 'Het Woord', nietwaar?

s Zeker. Ik was bezig met de eerste hoofdstukken van *Het Boek Ik*, toen Remco Campert en Rudy Kousbroek de eerste nummers van 'Braak' uitbrachten, dat was na het eerste optreden in het Stedelijk Museum van de experimentele groep schilders en dichters. In 'Braak', waarvan Lucebert en ik vanaf het derde nummer ook redakteur werden, hebben de eerste hoofdstukken van *Het Boek Ik* gestaan. Dat was een mooie tijd. We hebben met een enorm plezier die nummers in elkaar gezet. De bedrijvigheid was groot. Iedereen was bezig en iedereen inspireerde iedereen. Die iedereen waren dan Lucebert, Jan Elburg, Gerrit Kouwenaar, Remco Campert, Rudy Kousbroek tot hij naar Parijs vertrok en later Simon Vinkenoog, die zijn 'Blurb' uit Parijs iedereen toestuurde die er niet om vroeg. Het was een mooie tijd, een verwarde tijd ook wat de menselijke verhoudingen betrof, en de spiritualiën vloeiden overvloedig. De onderlinge beïnvloeding bestond natuurlijk ook wel, maar die was toch niet erg groot, daarvoor was ieder van ons te zeer bezig met zichzelf. Alleen naar buiten trokken we hetzelfde gezicht. En we hadden tegenover ons staan ongeveer de hele nederlandse literatuur. Er werd daar veel met de oren geklapperd.

v En niet alleen met de oren. Het was een merkwaardig schouwspel om te zien hoe de kritiek naar invloeden zocht bij de verschijning van *Het Boek Ik* en geen andere vond dan die van Joyce. Hoe verklaar je dat?

s Ik vermoed omdat men òf Joyce slecht had gelezen,

of *Het Boek Ik*, waarschijnlijk zelfs beide. Men was niet voorbereid op de verschijning van dit boek. Bijna niemand wist het boek op zijn eigen merites of fouten te beoordelen. Bijna niemand kon een aanknopingspunt vinden, noch in de nederlandse literatuur noch in de buitenlandse. Hier in nederland was er natuurlijk geen traditie, waarop dit werk te herleiden was, al waren toch voor de oorlog verschenen van Jo Otten: *Bed en wereld en Muizen en demonen*, die overigens totaal vergeten schijnen. Ook daarin de methode van Dujardin, de monologue intérieur. Ook Vestdijk heeft, veel duidelijker beïnvloed door Joyce dan ik, *Meneer Visser's Hellevaart* al vóór de oorlog gepubliceerd. En dan zou ik vooral willen noemen *Het Verboden Rijk* en *Het leven op Aarde* van Slauerhoff, twee boeken die ik tot de grootste van onze literatuur reken, waarvan de opbouw toch ook allesbehalve traditioneel kan worden genoemd. 'Een worden met de millioenen...' zo eindigt *Het Verboden Rijk*. Opheffing van het 'ik'. De bewustzijnsdrempel naar beneden halen. De hersenschors weker maken, zodat de ogen uit tien hoeken tegelijk kunnen zien en de oren zelfs in je knieholten geluid vangen. Ik geef toe een totaal onnederlandse bezigheid. Slauerhoff verweet men zijn 'slordigheid'; er stond wel eens een komma op de verkeerde plaats, mij verwijt men 'de onbegrijpelijkheid' van mijn taal. v Hoe sta je zelf tegenover dit verwijt? Of anders gezegd: Wat vind je van de begripelijkheid van jouw werk en van kunst in het algemeen? Want dit is een kernvraag en een bron van onnoemelijk veel misver-

stand, niet alleen nu, ook vroeger, en altijd weer zal deze vraag worden opgeworpen als er een kunstenaar opstaat, die met voorbijzien van alles wat en hoe er vroeger geschreven werd, zijn eigen vuist maakt.

s Kijk een man die bezig is iets te maken, is bezig op tweehonderd procent van zijn vermogens. Zijn intelligentie, verstand, gevoel, selecterende kritiek zijn gelijktijdig geconcentreerd op en in het werk. Je associeert er maar niet slordigweg op los. Nee, de scheppende verbeelding heeft je in haar macht, en richt alles wat je bent op het werk: de beeldwording. En zoals ik al zei: de scheppende verbeelding heeft haar eigen wetten en de lezer of beschouwer, voorzover hij criticus is, zal die wetten moeten kunnen ontdekken; voorzover hij voor zijn plezier leest of kijkt, zal hij het werk moeten ondergaan. Aan het werk zelf zal de eis gesteld moeten worden dat de verbeelding zo'n kracht heeft dat zij de lezer 'op gang' brengt, uit zichzelf haalt en meesleept door het vreemde land met de vreemde bevolking die een vreemde taal spreekt, waaraan echter niets menselijks vreemd is. Dus ook het onmenselijke niet. Want we leven in een vreemde wereld, waarin veel tegelijk mogelijk en onmogelijk is en beide zien we gebeuren. De onmogelijkheden zijn oorlogen, concentratiekampen, reizen naar de maan, de fotografie van het heelal, tweeduizend kilometer per uur, dertigduizend mensen in één seconde van de wereld weg en mogelijk daartussen door blijft nederland, het tuintje, de lieve kinderen, het wieden en preken, de jeugd en de

normale menselijke schandalen. Verder is de wereld veel kleiner geworden, naar men zegt, maar daar zij net zo groot is gebleven als vroeger, doch wij alleen veel beter weten wat er op gebeurt, dat dagelijks horen, daarom is de wereld voor mij in verhouding enige honderden keren groter geworden. En als er in Japan een Zenbuddhist een bamboestengel tekent, klimt er in Groenland een ijsbeer uit het water. En door deze ingewikkelde wereld wordt de lezer gesleept, als hij wil. Want geloof niet dat hij dom is! De lezer is zelfs sluw. Hij wil veelal niet uit zijn tent gelokt worden. Hij houdt van zijn hok. Zijn hok is zijn wereld, welbeschermd door dikke muren, achter ramen met veel gordijnen leeft hij daar en gluurt hoogstens eens naar zijn burens. Hij weet zich wèl te bewaren. Hij wil zijn eigen hok en geen indringers, geen pottenkijkers, geen verbeelders van andere werelden, die hij, als hij ze vermoedt, snel buiten sluit, omdat zij een aanval op de zijne doen. Hij leeft in de overlevering van wat hem geleerd is, van zijn opvoeding. Hij leeft van overerfde 'ideeën', nauwelijks aan enige kritiek onderworpen. Hij is zelf voor een groot deel overlevering, beplakt met etiketten, vaak zoveel, dat hij zelf totaal onzichtbaar is geworden. Onder de namen die werden gegeven, ligt hij ingesponnen en bewegingloos. Hij is bijna dood, alleen hij weet het niet. Welnu uit die schijndood wil de schrijver hem halen. De schrijver haalt zijn huis omver, gooit zijn hok ondersteboven en gooit zijn ramen in. De schrijver is zijn geboren vijand voor zover hij dood wil blijven,

maar zijn onverzoenlijke vriend, als hij wil leven, v Je wilt zeggen dat de lezer zich meer zou moeten inleven dan dat hij hoeft te begrijpen.

s Kijk: le style c'est l'homme, maar de mens is zijn houding in de wereld. Met begrip heeft dat niets te maken. Een schildpad wordt met alle begrip ter wereld nu eenmaal geen konijn. Schildpadden 'begrijpen' elkaar alleen maar omdat ze op elkaar lijken, omdat ze schildpadden zijn. Vogels interesseren hen waarschijnlijk niet. Zo is het met lezers en schrijvers ook. Ik ben gek op schildpadden, omdat ze zo lang leven, v Het komt er dus op neer dat wie niet blind wil staan in zijn eigen tijd, die kan jouw boeken lezen. En nu wil ik je vragen: Is er een bepaalde ontwikkeling te zien in jouw boeken vanaf *Het Boek Ik*, of is de thematiek dezelfde gebleven en mogen we dat thema de naam: mens, geven, zoals alle grote voorgangers maar één thema hadden: de mens zoals hij *is*, het raadsel mens zoals hij zich voordoet!

s Schrijven is een vorm van mens-woorden. Schrijven is zelfrealisatie en je zelf zie je het best in de verhouding met anderen. Ik heb eens gezegd: Schrijven is een bijzonder proces van bewustwording: het is gestalte geven aan dat deel van je zelf dat nog geen vorm had, dat nog verborgen lag, dat nog 'ontdekt', nog tot uitdrukking gebracht moest worden. Het is dus een ontdekkingsstocht die ver voor het eigenlijke schrijven begint, schrijven is maar een klein deel van het leven en het leven is maar een klein deel gevuld met het handwerk schrijven. Maar zelfs als je 'rijp' bent om een

boek te beginnen, blijft dat schrijven een avontuur, haalt het ene woord het andere aan, de ene gedachte stimuleert de andere en het enige dat je duidelijk voor ogen staat is de conceptie van het werk, maar die is pas verwezenlijkt als het boek klaar is. En dan zie je een stuk beeldgeworden zelf dat, zo er goed gewerkt is, tevens een beeld geeft van wat alle mensen zijn en in zich bergen of verbergen. Het is duidelijk dat zo'n boek als het klaar is, mee gaat spelen bij ieder volgend boek, waardoor dat ook anders zal zijn. Je eigen realiteit is 'vergroot' en dat is niet meer ongedaan te maken. Het thema is in de boeken dan ook niet wezenlijk veranderd, alleen de benaderingsmethoden verschillen. Het probleem 'mens' wordt steeds nauwer omcirkeld, en al omcirkelend gestalte gegeven.

v Het is waar dat de thema's in de literatuur niet zozeer veranderen, maar wel de wijze waarop ze gestalte krijgen, waarop ze belicht worden. Laten we dus zeggen dat 'de mens' het thema van jouw boeken is, dan heb jij toch wel een zeer persoonlijke manier gevonden om het uit te beelden. De vorm waarin jouw boeken gegoten zijn, stuit, naar ik meen, op evenveel weerstand, als de wijze waarop je de vormen vult. Boeken zonder hoofdpersonen, boeken waarin proza en poëzie afwisselend en door elkaar gebruikt worden. Bovendien zijn al deze vijf boeken, hoewel ze voor mijn gevoel bij elkaar horen, toch onderling zeer verschillend.

s Inderdaad. *Het Boek Ik* is eigenlijk nog het normaalst van opbouw. Het is verdeeld in tien echte hoofd-

stukken. Hoofdstukken die om de beurt ‘het leven op aarde laten zien’ en ‘mijn leven op aarde’. Het algemene en het persoonlijke worden beurtelings aan elkaar getoetst. Zo is het eerste hoofdstuk gebouwd om de soldaat Hamilcar, een historische naam, maar een soldaat van ‘nu’, een man die meegemaakt heeft in de oorlog, wat duizenden mensen meemaakten, en meegemaakt hebben. Want de historische naam Hamilcar, uit de Punische oorlogen, is juist gekozen om aan te duiden dat het een man ‘uit alle tijden’ is. In het volgende hoofdstuk, als ‘de mens’ er dus een keer is, word ik geboren, daarna nog eens de geboorte van de mens, dan mijn jongensjaren, dan ‘de’ jongensjaren, dan mijn puberteit, daarna ‘de’ puberteit en zo gaat het door tot het eerste en laatste hoofdstuk elkaar weer raken in het heden. Het boek eindigt met de zin: wij gaan bewogen heen in andere namen’. Die zin was aanleiding tot de titel van het volgende boek: *De Andere Namen!* De toon verandert daarin, de opbouw ook. De eerste zin luidt: ‘nu wil ik een koele woonark bouwen...’ Het is een reorganisatie van het ‘ik’, van het ‘ik-patroon’. Het is een bewustere aanpak. En uit die aanpak resulteert ook de vorm. Ik noem het gemakshalve altijd de cantatevorm. Het boek opent met een lyrische inleiding, waarin vrij nauwkeurig de inhoud van het boek wordt aangekondigd. Er loopt een beeldend recitatief doorheen, beeldend, omdat de mens, zoals Hölderlin zegt, ‘in figuren denkt’. In die tijd schreef ik op losse blaadjes elk gesprek dat ik hoorde, alle woorden, die ik tegenkwam, bewaarde

ik knipsels uit de krant, reisde ik door Spanje en noteerde wat ik zag langs de weg, op terrassen, alle gesprekken en vormen van leven. Dat is allemaal terug te vinden in het boek. Geordend op een ritme dat bepaald werd door de ‘adem der mensen’, die wij gemeen hebben. Alles keurig, typografisch ingedeeld, om het geheel overzichtelijk te maken. Want die typografie is geen vorm van aanstellerij, zoals de kritiek in haar domste momenten wel veronderstelde, nee zij had de functie de lezer te helpen. Men kan er over twisten of het zo moest, in deze lettertypes, of andere, maar ingedeeld moest het. Je kunt een lezer geen honderd pagina's kwarto voorzetten zonder hoofdpersonen en ook nog zonder enige typografische ruggesteun.

v Als ik mij niet vergis typ jij je manuscripten al dadelijk in de vorm zoals ze later gedrukt moeten worden. Je deelt al schrijvende je boek meteen in en in zoverre verschilt jouw methode dus essentieel niet met die van de schrijvers, die hun boek in hoofdstukken indelen en nummeren.

s Essentieel is de indeling van de stof en wijkt die af van de gangbare, dan is dat geen bewijs voor, noch tegen een van beide methoden. Maar een mens went moeilijk aan iets anders. De hoek van de beschouwer dient dezelfde te zijn als de hoek waaronder de maker het maakte. Dat schijnt een moeilijk hoekje te zijn. Maar er ligt een architectuur aan ten grondslag, die te vergelijken is met die der kathedralen. Elk detail kan er in zonder de conceptie van het geheel te storen,

integendeel, zij versterkt het geheel, zij is onmisbaar. Het is kortom gestalte geven aan wat de mens op aarde maakt, wat hij er op meemaakt en wat hij er aan mismaakt.

v Jij acht het dus mogelijk dat een lezer, die niet hetzelfde heeft meegemaakt als jij, die niet dezelfde visie heeft op de dingen, toch jouw boeken kan lezen?

s Ik geloof het wel, al blijft waar wat ik zei over de schildpadden. Maar ik denk dat mensen essentieel toch niet zoveel verschillen onder elkaar en met mij, dat ik iets zou kunnen maken dat door niemand 'begrepen' kan worden. Dat zou bijna te veel eer voor mij zijn. Het bewijs vormen trouwens de mensen die de boeken wèl lezen, die zijn er ten slotte ook. En of die lezers er nu hetzelfde 'in zien' als ik, is van minder belang. Elk beeld heeft zijn eigen speelruimte aan gevoelens die het kan oproepen. Ook is het zo dat ieder weer wat anders in die boeken zal waarderen. Dat hoor ik dan ook wel eens. Het stuk dat de een overbodig vindt, is voor de ander weer het mooiste wat hij las. Daar kun je dus geen rekening mee houden. Ieder ziet zich, als hij wil, gereflecteerd op zijn eigen pagina's. Maar dat de boeken daarom geen geheel zouden vormen, dat er geen draad door zou lopen, dat ontken ik te enenmale. Er loopt, om met Carry van Bruggen te spreken, een kabeltouw doorheen.

v En die kabel is?

s De adem, de stem van de mens. Zijn levensritme op aarde. De cyclus die hij volbrengt van uit de schoot van de moeder tot in de schoot van de aarde.

v Je geeft dus een totaliteit weer?

s Ja, maar het geheel kan ik alleen maar uitbeelden door selecterend mijn beelden te kiezen, die moeten staan voor wat de mens *is*.

v En weet jij wat de mens is?

s Als ik het wist, schreef ik niet meer. Er zit in schrijven iets eigengereids. Je drukt jouw beeld op de wereld. Schopenhauer zei: 'Die Welt ist meine Wille und meine Vorstellung', welnu al werkend wil je dat de wereld het beeld aanneemt dat jij erin ziet, in zien kan. Dat verplicht je uit de aard der zaak rekening te houden met het geheel aan gegevens, want je wilt ook nog 'waarheid', al is 'die Wahrheit' ook 'ein Weib'. Juist daarom zou ik zeggen.

v Ik heb altijd jouw *Derde Persoon* een boek gevonden, dat eigenlijk teruggrijpt naar de periode van *Het Boek Ik*. Ik kan het moeilijk plaatsen tussen *De Andere Namen en De Gestalte der Stem*, al vind ik dat het eerste deel ervan, dat grijze deel, tot het prachtigste hoort wat je ooit geschreven hebt. Daar is een oergeweld en -gebeuren aan de gang, zoals ik nog zelden heb zien uitbeelden, in welke literatuur dan ook. Maar de rest van het boek sluit naar mijn gevoel meer aan bij *Het Boek Ik*. Hoe komt dat? Heeft het er iets mee te maken dat het een regeringsopdracht was?

s Die opdracht is aanleiding tot het schrijven van het boek geweest. De formulering van de opdracht luidde als volgt: te schrijven een boek in de derde persoon, van 148 pagina's, gevuld met jeugdherinneringen. En om me te binden aan mijn eigen herinneringen

volgde nog: van autobiografische aard. Welnu, die ‘derde persoon’ was een grapje van de opdrachtenadviescommissie, die de opdracht gaf na het verschijnen van *Het Boek Ik*. Ik ben er gretig op ingegaan en heb het boek de titel gegeven van *De Derde Persoon*, onder het motto: dit kind werd geboren tot derde persoon van allen. Het is duidelijk dat deze opdracht mij noodzaakte tot een autobiografische inhoud, maar mijn instelling zelf wilde ik niet wijzigen, ik maakte dus mijn jeugd tot *de* jeugd. En voor ik er was, moest er uit de aard der zaak geboren worden en daar is weer liefde, paring en geboorte voor nodig. Welnu dat eerste hoofdstuk probeert daaraan gestalte te geven. Het is je reinste erotiek, zonder een onvertogen woord, alleen aangegeven door een ritmies gebruik van woorden. Het is een verbale paring en verwoorde geboorte, waarmee dat stuk eindigt. Dat einde staat nu op de grammofoonplaat. Vervolgens word ik zelf geboren met de zin: ook dit kind werd geboren met de tienduizenden, tot derde persoon van allen. En vanaf dat ogenblik ben ik als de troubadours te werk gegaan: herinneringen bezingen, vertellen, en veralgemenen tot ‘jeugdherinneringen’. Je begrijpt, de regering was er erg blij mee en ik ook. Maar jij hebt gelijk als je zegt dat het dichter bij *Het Boek Ik* staat dan bij de andere boeken. Het kwam door de aard van de opdracht, die ik echter graag aanvaardde, omdat voor mij zelf deze ‘aanvulling’ blijkbaar wel nodig was.

v Dus jij vindt ook dat *De Gestalte der Stem* en ook dit

nieuwe boek wat techniek betreft meer verwant zijn met *De Andere Namen*?

s Ja. Ze zijn alleen korter. Ik neem aan dat dat komt van het ‘nauwer omcirkelen’ van het thema. De laatste twee boeken zijn meer moderne mythen. Ik heb daarin ook gebruik gemaakt van mythen van alle mogelijke volken, voor zover ik die nodig had. Ze graven steeds dieper in de lagen van het bewustzijn, in die onderlagen waarop zich en waardoor zich de dingen aan de oppervlakte afspelen zoals ze zich afspelen. Ze houden zich bezig met het onderliggend bindweefsel, zou je kunnen zeggen, waarop de daden van de mens als evidenties tot leven komen en gestalte krijgen. Je moet dat bindweefsel doen trillen en dat doe je uit de aard der zaak met de oppervlakte der dingen. Wat mij intrigeert in de taal is altijd dat zij altijd voor iets anders staat. In de taal bestaan de dingen door de naam. Het ding is daarin klankomschreven, en klankomschreven krijgt het zijn betekenis. Een gedicht bestaat niet uit harten, doorns, fietsbanden of rozen, maar uit de woorden die daarvoor staan. De taal is klankomschreven betekenis van dingen, gebeurtenissen, gevoelens etc. Het weet in de klankomschrijving betekenis te suggereren. Het is dus duidelijk dat een schrijver uiterst gevoelig moet zijn voor en omgaan met de ordening van deze klankomschrijvingen, die de taal hem biedt. Want de klank der woorden wordt bepaald door de plaats die de woorden in het ritmies geheel van de zin krijgen, en ook de betekenis der woorden zal met de klanknuances veranderen. Vandaar dat in

mijn boeken de taal der mensen evenzeer als probleem wordt behandeld als de mens zelf. De taal is nl. het enige dat wij op aarde gemeen hebben, de taal waarin we elkaar begrijpen, misverstaan, liefhebben en haten; de taal: het eeuwige gepraat van de mens op aarde! De *Gestalte der Stem* werd gebouwd op één zin, die mij maandenlang door het hoofd rolde als een dolle droom: *want er zijn slechts weinigen die de stem horen maar er zijn er de velen die haar maken.*

Welnu het boek begint dan ook: Ik beweeg mij nu in de gestalte der stem. Want het is duidelijk dat de mens niet zelf alleen een raadsel is, maar dat hij het ook vooral is omdat hij gearticuleerd geluid weet voort te brengen om zich te manifesteren. Daarom zijn mens en taal voor mij niet meer te scheiden en daarom ook dat in alle boeken steeds weer naar voren komt de verhouding, ook wel de wanverhouding, die er bestaat tussen de woorden die gesproken worden en de spreker zelf, of de woorden die geschreven zijn en staan voor de dingen. Deze specifieke verhouding tot de taal, als materiaal en uitdrukkingmiddel, zul je in alle boeken terugvinden. Want uit die verhouding, uit dit conflict ook, moet de mens tevoorschijn springen, als een kikker uit een moddersloot.

v Inderdaad. In *De Andere Namen* op pagina 23 lees ik, nadat je enige keren op de vorige pagina's jezelf hebt onderbroken met: mijn benaderingsmethode deugt niet:

de benaderingsmethoden tot het menselijk hart zijn, zo zei een wijs man, vervormingen ten aanzien der wortels...

En op de laatste pagina van hetzelfde boek staat: ik ken de stroom en de stamel van allen en ik leg op iedere tong een naam vanaf de grot tot het flat in het spooklicht dit andere dat een ding is en het ding is door de naam...

En wat ik je nu in dit verband wilde vragen: Heb je nog wat gehad aan de resultaten van de moderne semantiek, die toch speciaal op het terrein der wetenschappen de laatste decennia een heilzame werking heeft gehad, al moet ik toegeven dat de vorderingen op de niet gespecialiseerde gebieden niet zo groot zijn geweest.

s Natuurlijk heb ik me beziggehouden, zoals ik al zei, met de betekenis van het woord, met de betekenis die woorden geplaatst in een bepaald verband kunnen suggereren. Stelselmatig echter, zoals de semanticus dat doet, nee op die manier niet. Kijk de semanticus ordent wat er is, en ik schep daartussen door mijn eigen wanorde. Wel geloof ik dat de een de ander daardoor zinvol steunt in zijn werk. Zowel de semanticus als ik kan tot de ontdekking komen: zo kan het ook!

v Nu zou ik je willen vragen: Wie leest je werk? Is dat een speciaal soort mensen, zijn het de jongeren of de ouderen?

s Een moeilijke vraag. Want welke auteur kent zijn publiek en dan nog wel in zijn samenstellingen? Maar mijn bescheiden ervaring door lezingen en gesprekken is wel dat het voornamelijk de jongeren zijn en de jongeren onder de ouderen. Er is overigens geen peil op te trekken. De lezers vind je bij rijk en arm, bij jong en oud, bij intellectuelen zowel als gewone nieuwsgierigen. Wie jong gebleven is, d.w.z. wie zich niet heeft laten inkapselen door de namen, de conventies, zijn milieu of opvoeding, wie nog een stuk persoonlijke vrijheid over heeft die is een potentiële lezer. Mensen voor wie de wereld klaar is, daar is deze kost niet voor geschreven. Overigens is bij jongste onderzoekingen naar het functioneren van de hersens vast komen te staan, dat hersens van kinderen tussen tien en zeventien het ongeremdst reageren op hun omgeving. Ongeremd betekent in dit verband: het meest volledig. De hersenen vibreren nog in hun geheel mee. Nog niet zijn hun reflexen zo geconditioneerd, dat zij alleen nog volgens bepaalde schema's kunnen opnemen en denken. De hersenschors is nog niet verhard. Zij bezitten nog de mogelijkheid 'volledig' mens te worden. Natuurlijk zijn er onderlinge verschillen, van aard en aanleg, maar zij staan vrijer in de wereld. Zij hebben nog de beschikking over een scheppende intelligentie die niet aan banden is gelegd. Zij zijn nog niet 'betekend' en gestempeld. Zij bezitten nog speelruimte. En die ruimte is nodig bij jong en oud om niet alleen mij te lezen, maar om überhaupt te lezen en te leven. Helaas veel mensen bezitten al de

stevige structuur van handelen en denken, die ook een vloermat zo kenmerkt. Duizenden voeten gaan er overheen en het enige dat er ten slotte uit komt is stof, v
Je moet voor deze boeken wel een bijzondere manier hebben gehad om je taalmateriaal te verzamelen, want het merkwaardigste in je werk is wel, dat je bij een constant blijvend thema, jezelf hoegenaamd in de expressievormen en beelden nooit herhaald hebt. Dat is gezien deze vijf boeken een verbluffend staaltje van techniek en geheugenwerk, vooral gezien de vele beelden die er in voorkomen.

s Het is waar dat ik mijn woorden overal vandaan sleep. Ik heb hele blokken vol, allemaal woorden, notities, flarden gesprek, filosofische aantekeningen, reclametexten, krantenknipsels, kortom van alles.

v Ja, maar je hebt er ook een handje van om woorden die binnen een bepaald specialisme, zeg maar het aannemersvak, een nauwkeurig omschreven betekenis hebben, uit dat specialisme te halen en als beelden, geladen met menselijk gevoel, in je werk te gebruiken, waardoor de aannemer zijn terminologie niet meer herkent.

s Inderdaad houd ik van woorden die de vakmensen hebben gevonden in hun werk. Zo is één daarvan kilkeper, of kramplaat, of hang- en sluitwerk. Die woorden zijn beeldend en daardoor functioneel en beeldend als zij zijn, kunnen zij ook staan voor andere menselijke functies. Zij kunnen die suggereren. En dit zijn nog alleen maar de aannemers, maar er zijn ook de archeologen, de technici, de filosofen, de oude

godsdiensden, de mythen, de balladen, de antieken, de chinezen, en het leven der diepzeedieren en dat der vogels, er is de muziek en het dagelijks lawaai. Kortom alle gebieden waarop de mens zich beweegt en zich uit en waar hij woorden gebruikt om zijn doen en laten te beschrijven interesseren mij, want het zijn evenzovele gestalten van gekristalliseerde ervaring in taal... En de taal is mijn materiaal, de taal is mijn mens, of onmens zo je wilt. Het is een niet te temmen dier, en hoegenaamd niet te kennen. De benadering met de taalmiddelen van het leven is behalve een kennistheoretisch, een praktisch probleem, nl. de omzetting van ‘natuur’ in kunst.

v Ik hoor vaak de opmerking maken dat jouw werk hardop gelezen moet worden omdat je er dan gemakkelijker in zou komen. Is dat zo?

s Kijk lezen zijn de mensen verleerd door het lezen van zinnen, die ze steeds weer tegenkomen en die ze dus wel kunnen dromen. Zij zijn gewend aan een slordig gebruik van woorden, aan een voertaal, die een soort vervoerstaal is, die allang met de klank der woorden en dus ook met de betekenissen heeft afgedaan. Zij zijn gewend aan zwakke taal zonder enige expressie. Hardop lezen kan hen dus helpen om de taal weer te horen, de klankomschreven betekenissen weer tot het oor door te laten dringen. In zoverre kan hardop lezen van mijn werk hen helpen. Ik hoor vaak zeggen: ‘Ja, als je 't hardop leest, dan begrijp ik het wel!’ Dat zal wel zo zijn, antwoord ik dan meestal, maar ik lees niet iets anders dan er staat. De kunst van

lezen moet natuurlijk gelijke tred houden met de kunst van schrijven.

v Natuurlijk. Hardop lezen kan dus de lezer weer bewust maken van het feit dat woorden, zoals jij het uitdrukt, klankomschreven betekenissen zijn. Nu zou ik over willen stappen op een ander probleem. Vaak wordt de vraag gesteld: Is dit werk nu proza of poëzie? Wat vind jij daar zelf van? Is het het één en het ander, of hoe wil je het omschrijven?

s Men heeft in onze letteren nu eenmaal de expressiemiddelen van de taal verdeeld in proza of poëzie. Het één of het ander, dus. Dit in rustige ontkenning van de mogelijkheid dat beide wel eens een gemeenschappelijke stam zouden kunnen hebben in de menselijke stem. Dat je het leven aan elkaar kunt zingen en praten lijkt mij overigens niet onmogelijk. Eeuwen achtereen is dat gedaan en klassieken als Homerus, en Vergilius deden dat dan ook. Er is een tijd geweest waarin die scheiding dus niet zo strikt gemaakt werd. Ook de modernen als Joyce, Patchen, Pound en Saint John Perse doorbreken deze scheiding. Zij gaan er van uit dat de gemeenschappelijke stam van de taal de menselijke stem is, geworteld in de diepste lagen van het menselijk bewustzijn. Die stem heeft niet speciaal proza of poëzie voortgebracht terwille van de administrateurs van de nederlandse letterkunde. Die stem kan dank zij de wortels de takken van de boom laten zien, de bladeren, de bloesems en de vruchten. De stem kan de *hele* boom laten zien. De wortels krijgen door de gemeenschappelijke stam vorm in de kruin van de

boom. In die kruin kunnen hier en daar natuurlijk takjes poëzie of proza hangen, maar zij suggereren samen de hele boom. Welnu: ik wilde de hele boom bouwen en ik heb de vrijheid genomen dat met poëtische zowel als prozaïsche taalmiddelen te doen. Ik heb die afzonderlijk en door elkaar gebruikt, omdat ik dacht dat dat nodig was om de boom zo reëel en natuurlijk mogelijk te bouwen.

v Door dat te doen heb je je een merkwaardige positie in de nederlandse literatuur verworven, merkwaardig en niet altijd benijdenswaardig.

s Inderdaad, ik zit in mijn eigen hok. Ik opereer op een tussengebied waar prozaïsten en dichters nogal eens een boos oog op werpen, zelfs sommige experimentele dichters.

v Dit laatste is toch op zijn minst vreemd. Moet ik hieruit concluderen dat de revolutie die zij voorstonden en voor een groot deel verwezenlijkten in de poëzie, door hen voor het proza ontkend wordt?

s Ze zouden hierop waarschijnlijk ontkennend antwoorden, maar je moet het zo zien: eerst waren we samen tegen iedereen, toen kwam de erkenning bij gebrek aan tegenstand en daarna ging ieder zijn eigen gang en vond zijn eigen gang de beste. Iedereen gelooft nu eenmaal dat zijn eigen werk, zijn eigen werkmethode de beste is. Daar ontstaan dan vanzelf de misverstanden en literaire ruzies uit en dat is misschien maar goed ook. Je hoeft het elkaar ten slotte niet gemakkelijk te maken. En zo geloof ik dus dat de boom belangrijker is dan het ene appeltje, peertje

of pruimpje dat er afvalt. En van de experimentelen als groep kunnen we zo langzamerhand toch al niet meer spreken. Samen hebben we een mooie tijd gehad, nu staat ieder op zichzelf en werkt op zijn eigen wijze en mochten er onder hen zijn die de scheiding proza en poëzie zo belangrijk vinden dat ze door de takken de boom niet meer kunnen zien, dan is dat jammer voor hen.

v Ja, in alle grote literaturen zou er voor jou een plaats zijn, omdat daarin voor jouw soort werk wèl een traditie bestaat. Je zou daarin geen eenmanspositie innemen. En wat denkt de kritiek hierover? Ik weet, dit is voor een auteur altijd een pijnlijk onderwerp, maar hoe stond de nederlandse criticus tegenover jouw werk? Want het eist toch eigenlijk, wat ik zou willen noemen, een meescheppende kritiek. Was en is die er? En hoe hebben ze de boeken ontvangen? s In de eerste jaren na de oorlog heeft de kritiek in alle toonaarden de 'crisis in de poëzie en het proza' bezongen. De critici schenen te hunkeren naar iets nieuws, maar toen die nieuwe poëzie en dat nieuwe proza kwamen, waren ze totaal niet voorbereid om die te ontvangen. Toen bleek alras dat er maar één reële crisis in de literatuur bestond, nl. de crisis in de kritiek. De goeden en zij die hun best deden niet te na gesproken, was de reactie meer een van verbijstering, rancune en onkunde. Het is ook daarom dat de experimentelen in zo betrekkelijk korte tijd hun plaats in de literatuur konden innemen. Er bestond hoegenaamd geen reële tegenstand. In de laatste jaren is er wel iets

veranderd. Speciaal ten opzichte van de poëzie heeft de kritiek zich hoe langer hoe beter weten te oriënteren en te documenteren. Maar wat mijn werk betreft munt zij tot op heden vooral uit door gebrek aan enige houding. Ook haar speelt het gebrek aan traditie voor dit werk in de nederlandse letteren parten. Enkele critici hebben in sporadische momenten van vertrouwen mij openlijk bekend dat ze er geen weg mee weten. Proza of poëzie, dat is hun vraag. Over die scheiding kunnen of willen ze niet heen stappen, weer de enkele goedwillenden uitgezonderd. En die vind je meestal in de provincie. Het zijn mensen niet betrokken in het literaire leven. Zij durven de ramen nog wel eens opengooien, zonder dadelijk last van tocht te krijgen. Zij zijn de enigen die een poging in de richting van de meescheppende kritiek waagden. Wat mij betreft is de crisis der kritiek nog niet voorbij.

v Waren er onder jullie zelf dan geen critici? Zo'n enorme kloof bestaat er toch niet tussen scheppend werk en scheppende kritiek?

s Dat is wel zo, maar in die tijd was ieder zo druk met zijn eigen werk bezig dat er geen tijd voor was. Een zo grote verwarring en chaos bestond er, die geordend moest worden, dat men aan kritieken schrijven niet toekwam. Bovendien moest de bewustzijnsdrempel voor creatief werk naar beneden en het schrijven van kritieken eist juist een omgekeerde instelling. We leefden in explosies en konden daarin moeilijk een koel hoofd voor de kritiek vinden.

v Je bent het er dus wel mee eens dat er nog steeds een

bijzondere taak weggelegd is voor de kritiek. Want de criticus kan hier niet steunen op voorbeelden uit zijn eigen taalgebied, hij kan niet op zijn routine te werk gaan, hij zal zelf aan het werk moeten om de wetten in jouw werk op te sporen. Hij zal van het eerste tot het laatste woord er in moeten duiken en als hij dat doet zal dat in hoge mate een zaak zijn van zelf meescheppen en herscheppen. Want dat is toch de eis die men aan een waarachtig criticus mag en moet stellen. Daarvoor zal behalve goede wil een grote dosis intelligentie nodig zijn en... tijd.

s Juist: tijd! En tijd hebben onze arme critici hoegenaamd niet. Want de kritiek wordt hier grotendeels als bijbaan bedreven om aan het broodje te komen. Meestal zijn de critici van huis uit zelf dichter of schrijver, maar omdat daarvan in nederland nog steeds niet te leven valt, moet hij er iets bijdoen en komt zo aan de krant, om helaas in vele gevallen nooit meer tijd te vinden voor zijn eigen werk en totaal doorgedraaid te worden in de papiermolen van het dagelijks gebeuren. Dat maakt de posities in alle opzichten troebel. Kleinere of grotere rancunes gaan een rol spelen. Dat is menselijk. En dit soort menselijkheid komt voort uit de allermiserabelste positie die de schrijver en de kunstenaar in het algemeen in het sociale bestaan hebben. De crisis in de kritiek is voor een groot deel dan ook te herleiden tot dit sociale probleem. Het is daardoor dat er eigenlijk geen onafhankelijke kritiek kan bestaan. En als ik daar dan aankom met die boeken van mij, dan kan ik me de handen

in hun haar voorstellen. Meescheppende kritiek 'loont' niet, eist te veel tijd, kan niet uit, maar het schrijven van dit soort boeken ook niet. We zouden dus quitte kunnen spelen.

v Ja, maar hij zou door werkelijk in het werk te duiken, ook stimulerend kunnen werken op de schrijver. Want een slecht geoutilleerde kritiek moet op den duur remmend werken op het creatieve vermogen van de schrijvers en dichters in het algemeen. Het wordt een blok aan het been. Een waarachtig criticus die de moeite neemt zich in het werk te verdiepen en die daardoor ook de fouten kan opsporen en aantonen, moet vruchtbaar werken.

s Inderdaad zo'n criticus kan van enorme waarde voor een schrijver zijn.

v Je weet in Amerika bestaat de mogelijkheid voor literatoren om een lectoraat te krijgen aan de universiteit. Zij blijven zodoende werkzaam op hun eigen gebied en velen van hen zijn daardoor gekomen tot die zelscheppende kritiek, die wij hier zo graag zagen. Misschien zou dat hier ook kunnen en een gunstige invloed uitoefenen op de stand der kritiek.

s Dat is hier in Nederland allemaal veel moeilijker. Het gebeurt in enkele gevallen al wel, maar dan moet je wel eerst eredoctor zijn geworden, d.w.z. grijze haren hebben. We hebben hier 'kunsten en wetenschappen' met de 'o' van onderwijs wel verenigd in een ministerie, maar ze bijten elkaar nog altijd meer dan dat ze werkelijk samenwerken. We zijn een amusisch volk.

v Behalve je boeken tot en met *Het dier heeft een mens getekend* heb je pas ook een boek gepubliceerd over het Zenbuddhisme: *De Tuinen van Zen*. Je hebt je er jaren mee beziggehouden, ik weet het, maar velen zullen zich toch afvragen welk verband er tussen dit boek en je andere werk bestaat.

s Dat verband bestaat. Dat ontdekte ik jaren geleden toen ik voor het eerst iets over het Zenbuddhisme las. In mijn essay daarover zou iedere criticus een prachtige handleiding tot mijn werk kunnen vinden. Het boek is tot op heden voornamelijk onder de rubriek ‘vreemde godsdiensten’ terechtgekomen. Dat is jammer, omdat ik in het Zenbuddhisme, zo je wilt, een rechtvaardiging van mijn zijnsbenadering heb gevonden en vooral van de gestaltegeving daaraan. Want Zen is geen filosofie, Zen is een vorm van leven. In Zen wordt het verschil tussen subject en object opgeheven. Je praat niet over de boom, je *wordt*, je *bent* de boom. Hier zien we al dadelijk een overeenkomst met de beeldvorming in de poëzie. Het woordje als' is daarin vervallen. De beelden zijn autonoom, en staan in hun beeldende kracht voor iets anders, *zijn* dat andere. De hele training, ascese in Zen, via de koans is er op uit de mens te leren niet meer in ‘tweeën te denken’ maar uit ‘één stuk’ te *zijn*. En daar vind je dan ook meteen het aanknopingspunt met deze tijd, nl. met het existentialisme, met Heidegger, Kierkegaard en Sartre, maar ook met Sjestow, Pascal en Meister Eckhardt en dus met het christendom. Dat Zen in de mode is, komt niet doordat de christelijke

godsdienst op zichzelf geen goede godsdienst had kunnen zijn en kan zijn, maar alleen maar doordat hij nogal een eind van zijn oorsprong is afgedwaald. Hij heeft zich op een vreemde wijze aan de wereld verslingerd en het is daarom o.a. dat het Zenbuddhisme mij stimuleerde, ook al omdat het geen persoonlijk god veronderstelt. Prof. Suzuki heeft overigens een prachtig essay geschreven over Meister Eckhardt, en Coomaraswamy ook en meer oosterlingen zien hier een verbinding met het christendom en daarmee niet alleen. Het essentiële is echter dat Zen door zijn directheid van methode, die het ‘plotseling ontwaken’ in en ervaren van de realiteit, door inzicht en kennis, wil bewerken, zéér inspiratief is. Het heeft niet voor niets op de kunst in China en Japan een beslissende invloed uitgeoefend. Het tokkelt, met zijn koans, precies op hetzelfde ‘onderliggend bindweefsel’ als de kunstenaar. Want religio is: onderliggend bindweefsel, is het onzichtbare verband dat er tussen de dingen en evidenties aan de oppervlakte bestaat, ook in hun ‘evidente’ tegenstellingen.

v Het is geen wonder dat je je er toe aangetrokken voelt, ook in Joyce, Miller en Pound zien we de invloed van oosterse godsdiensten.

s Er zijn ten slotte altijd nog mensen die niet alleen maar koffie, thee, rubber en olie uit het oosten hebben gehaald.

v Moeten we dan inderdaad veronderstellen dat er een stroming is die de twee denkwerelden, oost en west, op elkaar wil enten, om zo een zuiverder beeld

van de realiteit te krijgen? Want wat is Bloom in *Ulysses* van Joyce anders dan ‘the glorified guru’. Ogenschijnlijk gaat het boek over Dublin, maar de invloed van oosterse denkwijzen, speciaal van het jodendom, is overweldigend. Ook in Miller is de invloed uit het oosten duidelijk aanwijsbaar, hij heeft het trouwens vele keren over het Zenbuddhisme. En wat is Pound zonder China? We zien dus dat de oosterse wijze van realiteitsbenadering al lang een grote invloed op de moderne literatuur heeft uitgeoefend. En mogen we nu veronderstellen dat bewust of onbewust jouw werk berust op eenzelfde instelling op de realiteit? En dat die instelling de basis is waarop die vijf boeken van je ten slotte samen één geheel vormen?

s Inderdaad. De wijze van zijnsbenadering en de vorm die daaruit resulteerde, hebben die boeken gemeen, daarop zijn zij één geheel. Het leven op aarde is één en ondeelbaar op het onderliggend bindweefsel. Op grond daarvan heeft alles met alles te maken en kan alles voor alles staan.

v We kunnen in ieder geval zeggen dat jouw boom, afgezien misschien van een enkel dood takje, er tot op heden nog mooi, fris en jong bij staat. En daar gaat het om.